

ERNAZAR DÁWENOV,

JÍGAGÚL USPANOVA,

XURLIXAN ABDIJABBAROVA

ANA TILI

GRAMMATIKA, IMLA HÁM TIL ÓSIRIW

3-klass ushın sabaqlıq

Jańa baǵdarlamaǵa sáykes qayta islendi

*Qaraqalpaqstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw
ministrliǵi tárepinen tastıyqlanǵan*

NÓKIS
«QARAQALPAQSTAN»
2016

UDK: 372.462.(075)
BBK: 81.2 Qar
D-59

E. Dáwenov J. Uspanova, X. Abdijabbarova.
«Ana tili». Grammatika, imla hám til ósiriw.
3-klass ushın sabaqlıq. Tashkent: «O‘zbekiston»
2016-jil, 152 bet.

Respublikalıq maqsetli kitap qarjıları esabınan
basıp shıǵarıldı

Shártli belgiler:

Sorawlar

Tapsırma

Sorawlar hám tapsırmalar

ISBN 978-9943-4624-8-9

© «O‘zbekiston» BPDÚ, 2014
© «Qaraqalpaqstan» baspası, 2016
© J. Uspanova hám b. 2016

1-SENTYABR — ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ ĜÁREZSIZLIGI KÚNI

BAYRAMÍŃ MÚBÁREK, HÚR ÓZBEKSTAN!

1-sentyabrde xalqımız Ózbekstan Respublikasınıń ĝárezsizlikke erisken kúnin saltanatlı túrde bayramlaydı. Bayram keshesine arnalĝan koncert baĝdarlaması «Ĝárezsizlik maydanı»nda ótkeriledi. Bayram húrmetli

Prezidentimizdiń qutlıqlaw sózi menen baslanadı. Bunda hár bir wálayat óziniń milliy saxnalıq kórinisleri menen qatnasadı. Sonıń ishinde qaraqalpaq xalqınıń milliy úrp-ádetleri menen tanıstıratuǵın saxnalıq kórinisler de orın alǵan.

Bizler ǵárezsizlik jemislerimiz. Sonlıqtan, Ana-Watanımızdıń gúlleniwi ushın ayanbay xızmet etemiz.

Ullı hám muqaddesseń, ǵárezsiz Watan!

Tekstti oqıń. Ǵárezsizlik bayramı haqqında óz sózińiz benen aytıp beriń.

EKINSHI KLASTA ÓTILGENLERDI TÁKIRARLAW

§ 1.

SÓZ HÁM GÁP

XOSH KELDINIZ!

Súwretke qarap 4-5 gápten ibarat gúrriń dúziń hám oǵan at qoyıń.

1-shuniqiw. Oqıń, astı sızılğan sózlerdiń mánisin túsindirıń.
«Gózzal mákanım» degen temada gúrrińlesiw ótkeriń.

Gúli jaynağan baqları bar,
Qaraqalpaq elatińda,
Kólleri bar, qusları bar,
Meniń gózzal mákanińda.

Xúrlıxan Abdıjabbarova

2-shuniqiw. Kóshirip jazıń. Hár bir gápte neshe sóz bar, aytıp beriń. Baslawıshtıń astın sızıń.

Bıyıl bizler jańa mektep imaratına kóship óttik. Mektebimizde barlıq qolaylıqlar jaratılğan. Oqıw bólmeleri zaman talabına say bezetilgen.

Kóshirip jazıń hám mazmunın sóylep beriń.

Sóylew — gápler arqalı bildirilgen pikir.

Adamlar óz ara sóylesedi. Sóylesiw arqalı bir-biri menen qarım-qatnasta boladı. Bala sóylewdi átirapındağılardan úyrenedi.

3-shuniqiw. Tiyisli irkilis belgilerin qoyıp kóshirip jazıń. Olardıń irkilis belgileri ne ushın qoyıladı, ayırmashılığın túsindirıń.

Ózbekstan — keleshegi ullı mámleket Altın alma,
algıs al Sen kórkem óner muzeyine bardıń ba?

4-shınıǵıw. Berilgen sózlerden paydalanıp «Jazǵı demalista» degen temada gúrriń qurań.

Doslar, lager, qızıqlı kitaplar, muzey, teatr.

5-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge tiyisli sorawların qoyıń. Mánisin túsindirıń.

1. Men **úshinshi** klasta oqıyman. 2. Biziń klasta **otız** oqıwshı bar. **Gúlsháhár apa** bizlerge bilim sırların úyretedi. 3. **Mektep** — biziń ekinshi úyimiz.

|| Gáp sózlerden dúziledi. ||

6-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń mánisin túsindirıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Meniń ájapam **student**. Ol keleshekte **shıpaker** boladı. **Nawqaslardı** emleydi. **Xalıqtıń** algısın aladı. Men de úlkeysem shıpaker bolaman.

7-shınıǵıw. Oqıń. Tekstke mazmunına qarap at qoyıń.

Jaqında paytaxtımızda “Jaslıq” balalar sport maneji salındı. Bul sport maneji elimizdiń keleshegi bolǵan balalar ushın úlken sawǵa boldı. Onda sporttıń on tórt túri boyınsha dógerekler islep tur.

Tómenдеgi qaǵıydalardı oqıń hám yadlap alıń.

- √ Gáp tamamlanğan oydı bildiredi.
- √ Gáp ishinde sózler óz ara baylanıladı.
- √ Gáptiń birinshi sózi bas háripten baslanadı.
- √ Gáptiń aqırına noqat, soraw yaki úndew belgisi qoyıladı.

Óz sózińiz benen gáp haqqında bilgenlerińizdi aytıp beriń.

8-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Naqıllardıń mazmunın túsindirip beriń.

1. Júz somıń bolǵansha, júz dostıń bolsın.
2. Ilimdi miynetsiz iyelep bolmas.
3. Bilim — aqıldıń shıraǵı.
4. Bilimli elge nur jawar.

Sorawǵa jazba túrde juwap beriń.

1. 1-sentyabr qanday bayram?
2. Xalqımız bul bayramdı qalay kútip aladı?
3. Ğárezsizlik haqqında ne bilesiz?

9-shınıǵıw. Baǵananiń eki tárepindegi sózlerdi óz ara salıstırıń. Qaysı tárepinde tekst berilgen?

Oqıwshılar muzeyge bardı.
Kitap – biziń dostımız.
Aǵam Tashkentke ketti.

Gúz keldi. Jańa oqıw jılı
baslandı. Bıyıl men
úshinshi klasqa óttim.

Tekst — bul mazmunı jaǵınan bir-biri menen baylanısqan gápler.

Tekst — sóylewdiń jazba túri.

Tekstke at (tema) qoyıwǵa boladı.

10-shınıǵw. Súwretke qarap oqıwshılardıń ne islep atırǵanlıǵın sóylep beriń.

«Ata-analarımızǵa járdem» degen temada 4-5 gápten ibarat tekst qurań.

11-shınıǵw. Sózlerdiń mánilerin bir-birine salıstırıp oqıń hám kóshirip jazıń. Ózgeriske ushıraǵan seslerdiń astın sızıń.

jaz-júz

or-ór

un-ún

bil-bel

ay-oy

jer-júr

jon-jón

kún-kán

bar-ber

tor-tór

bol-ból

tar-ter

12-shuniǵu. Dáslep kim? ne? ne qıldı?, soń qanday? qansha? degen sorawlarǵa juwap beretuǵın sózlerdi terip jazıń.

Mazalı, kiyindi, on úsh, ilgek, jıllı, aspan, muǵallım, ana, emledi, qala, oylandı, ashıwshaq.

Sózler **kim?, ne?, qanday?, qaysı?, neshe?, qansha?, neshinshi?, ne qıldı?, ne qıladı?, ne qılıp atır?** hám taǵı basqa sorawlarǵa juwap beredi.

Zattıń atın bildiretuǵın sózlerge **kim?, ne?** sorawları qoyıladı.

Zattıń belgisin bildiretuǵın sózler **qanday?, qaysı?** degen sorawlarǵa juwap beredi.

Zattıń sanın bildiretuǵın sózlerge **neshe? qansha?, neshinshi?** degen sorawlar qoyıladı.

Zattıń háreketin bildiretuǵın sózlerge **ne qıldı?, ne qıladı?, ne qılıp atır?** degen sorawlar qoyıladı.

13-shuniǵu. Qawıstı ashıp, sorawlardıń ornına kerekli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń.

(Qanday?) dos, ashıq (ne?), (qanday?) balalıq, qurılısshı (ne qıladı?), (kim?) kiyim tigatedi, samal (ne qıladı?), (kim?) qosıq aytadı.

Kerekli sózler: *aspan, qosıqshı, jay saladı, shın, tigiwshi, baxıtlı, esedi.*

Súwretke qarań. Onda jıldıń qaysı máwsimi súwretlengenligin sóylep beriń.

§ 2.

SES HÁM HÁRIP

14-shınıǵw. Sózlerdi oqıń hám aytıwına itibar beriń. Hár bir sózde neshe ses bar ekenin anıqlań.

Ala ǵarǵa, asxana, ádillik, sabırlı, bawırsaq, adamgershilikli, gújim, iybeli, ilim, jigerli, kemeshi.

15-shınıǵw. Sózlerdi sulıw etip kóshirip jazıń. Sózlerdiń jazılıwın bilip alıń.

Abzac, cirk, zúraát, biyǵárez, asfalt, áyyemgi, bellesiw, dúnya, elektr, kompyuter, fortochka.

16-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına dawıslı háriplerdiń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń.

Oq...wshılar j...zıwshıl...r menen ...shırastı. ...largá
...zlerin q...zıqtırǵan sor...ların berdi. Ushır...sıw j...dá
qızıql... b...lıp ...tti.

	Sesler jazıwda háripler menen tańbalanadı.	
	Sesti aytamız hám esitemiz. Háripti jazamız	
	hám oqıymız.	

17-shınıǵıw. Noqatlardıń ornına dawıssız háriplerdiń tiyislinis
qoyıp, kóshirip jazıń.

Kilo...ramm, me...r, nápsi...aw, ór...esh, ...abrika,
rá...ish, ...orańǵıl, dúkil...ew, ǵa...xor.

18-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerde qanday
dawıslı sesler bar, aytıp beriń.

Ata-ana — jaqtılı tańım,
Ata-ana — aqılım, ańım.
Shaqaları jemiske tolı,
Ata-ana — miyweli baǵım.

Xalmurat Saparov

19-shınıǵıw. Dáslep dawıslıdan, soń dawıssızdan baslangán sózdi
kóshirip jazıń.

Shana, uqıplı, waqıya, velosiped, ayna, taqıya,
sumka, urshıq, ıqlaslı, jetti, ádebiyat, úki, ilham.

|| Sesler dawıslı hám dawıssız bolıp ekige ||
|| bólinedi. ||

§ 3.

DAWÍSLÍ SESLER

20-shınıǵıw. Jumbaqtı kóshirip jazıp, dawıslı sestıń astın bir, dawıssız sestıń astın eki sızıń.

Kewlińe nur shahıp tur,
Hár qaǵazı sóylep tur.

Jumbaqtıń sheshimin tabıń.

21-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp, mazmunın sóylep beriń. Astı sızılǵan gáplerdegi dawıslı seslerdi aytıń.

Esigimniń aldı kóshe,
Mashinalar óter neshe,
Birew oynayıq kel dese,
Jol ústinde oynamayman.

Aǵam salǵan jaylar biyik,
Qoyar oǵan otın úyip,
Sál jerde keter ot tiyip,
Shırpı menen oynamayman.

Xalmurat Saparov

22-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli háriplerdi qoyıp kóshirip jazıń. Óz kósheńiz haqqında nelerdi bilesiz?

B..zler B...rdaq k...shesinde t...ramız. H...rbir ...y-
dıń ul-qızl...rı k...sheni sıpırıp tazalaym...z.
Kósh...mizdiń eki b...yındaǵı ter...kler sup-sulıw bol...p
tur.

Qaraqalpaq tilinde 9 dawıslı ses bar. Olar
mınalar: **a, á, e, ı, i, o, ó, u, ú.**

§ 4.

JUAN HÁM JIÑISHKE DAWÍSLÍ SESLEK

23-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli háriplerin qoyıp
kóshirip jazıń. a, o, ı – á, ó, i sesleriniń ózgesheliklerin
aytıp beriń.

A-Á: ...njir, ...lma, ...lem, ...ǵash, ...ynek, ...dam,

O-Ó: ...ris, ...raq, ...mir, ...rın, ...ner, ...ktyabr,
...rden.

Í-I: ...yin, ...dıs, ...rısqa, ...rimshik, ...lim, ...ssı.

24-shınıǵıw. Jańıltpashtı tásirli etip oqıń, qara hárip penen
jazılǵan sózlerdiń dawıslı seslerin aytıp beriń.

Meniń atam ertek aytar,
Arasında **jıl** qaytarar,
Qartaysa da **quwnaq** ele,
Jaylaw jaqtan **mal** qaytarar.
Qartaysa da **tez** qaytarar.

Xalmurat Saparov

Yadıńızdan 9 sóz tawıp, kóshirip jazıń. Juwan dawıslınıń astın bir, jińishke dawıslınıń astın yeki sızıń.

Dawıslı sesler **juwan** hám **jińishke** bolıp ekige bólinedi.

Juwan dawıslı sesler: **a, o, u, ı**

Jińishke dawıslı sesler: **á, ó, ú, i, e.**

25-shınıǵu. Berilgen sózlerdi bir-birine salıstırıp oqıń. Ne ushın mánileri hár túrli bolıp tur? Túsindirip beriń.

a-á

dana-dáne

qala-qále

u-ú

umıt-úmit

tur-túr

o-ó

bol-ból

ot-ót

ı-i

tıs-tis

shıǵın-shigin

Súwretke qarap islenip atırǵan jumıslardı aytıp beriń. «Awıl baǵı» temasında tekst dúziń.

26-shınıǵıw. Sózlerdi qatnastırıp gáp qurań. Dawıslı seslerdiń qaysısı juwan, qaysısı jıńshkeligin aytıp beriń.

Xat, jazıw, bilim, óner, biz, mektep.

Sózdegi dawıslı sesler kóbinese birgelki juwan yamasa birgelki jıńshke boladı.

Mısalı: *bala, qaharman, adam, qızıl, qulın, júrek, ilmek, bódene, kóleńke, bilim.*

27-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdegi dawıslı seslerge itibar beriń.

Áwelemen, dúwelemen,
Salqan iyttiń **sanı** menen,
Qara qoydıń qanı menen,
— **Áwez** molla qayda ketti?
— Duzǵa **ketti**,
— **Qashan** keler?
— Jaz **keler**,
Jaz kelmese,
— Gúz keler,
— Pállenpish,
— Sen tur,
— Sen shıq.

28-shınıǵıw. Dáslep juwan, keyninen jıńshke dawıslı sesleri bar sózlerdi kóshirip jazıń.

Sharwashılıq, júyrik, shopan, áyǵabaǵar, gúnji, ánjir, jiyde, shabdal, átshók, átkónshek, ózek.

29-shınıǵıw. Sózlerdiń tusındaǵı buwınlardıń tiyislinin jalǵap kóshirip jazıń.

Egin, mal, erik,	-lar, -ler, -ke,
atız, kóshe, oqıw,	-ge, -da, shı,
toǵay, pille, miynet,	-dıń, -kesh, -tiń,
yetik, súwret, balıq,	-qa, -tiń, -shi.

Sózdiń keyingi buwınında juwan dawıslı ses bolsa, oǵan juwan buwınlı qosımta jalǵanadı. Sózdiń keyingi buwınında jińishke dawıslı ses bolsa, oǵan jińishke buwınlı qosımta jalǵanadı.

Mısalı: *jumis-shı, aǵash-tiń, bala-lar, bárha-ma, sáhár-de, hákke-ler, ziyrek-lik, kitap-tı.*

§ 5.

ÍY-İY, ÍW-IW, UW-ÚW QOSARLILARININ JAZILW

30-shınıǵıw. Tómendegi iy-iy qosarlılardıń bir-birine salıstırıp oqıń. Olardıń qaysı buwında kelgenine dıqqat awdarıń.

jıyırıq-ziyrek

jıynaw-biylew

qıyqım-siyrek

saqıylıq-iynelek

oqıydı-kiyedi

juwasıydı-irenjiydi

31-shınıǵıw. Berilgen sózlerdegi kóp noqattıń ornına -ıy, -iy qosarlılarınıń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń.

K..in, s..la, s..le, t..eydi, tas..dı, toq..dı, haq..qat, tájir..be, saq..na, shek..ne, suw..dı, m..net, máden...

32-shınıǵıw. -ıy qosarlısınıń astın bir, -iy qosarlısınıń astın eki sıızıp, kóshirip jazıń. Qosıqtı yadlań.

Shekeńizde tatıydı,
Jeseńiz shiyrin miywesin.
Ásirese jazında
Aytpaysız ba sayasın!

K. Aymanov

Texnika, televizor, kino, radio, olimpiada, chempion sıyaqlı sózlerde qosarlı iy esitilse de, tek sozılınqı bir i jazıladı.

33-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń hám -iw qosarlısınıń qaysı buwınlarda kelgenine itibar beriń.

Baqsha úyretti,
Sálem beriwdi,
Jası úlken-kishini,
Janday kóriwdi.

Xalmurat Saparov

34-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına -ıw, -iw qosarlılarınıń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń. Sońǵı buwınlarda kelgen -ıw, -iw qosarlıları qalay esitiledi? Jazılǵanda qalay jazıladı?.

Bolis.., bólis.., qıy.., kiy.., or.., ór.., tur.., túr.., jalın.., kórin.., asqın.., ákel.., súr.., qoy...

35-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. **-ıw, -iw** qosarlılarınıń astın sızıń. Olardıń aytılıwın túsindirıń.

Juwınıw, tuwılıw, turıw, súriw, quwanıw, buwlıǵıw, sińisiw, jetisiw, jazıw, oqıw, julıw,

-ıw, -iw qosarlıları sózdiń sońǵı buwınlarında keledi. Mısalı: o-qıw, su-lıw, bó-li-siw, jú-riw.

Aytılǵanda **-uw, -úw** bolıp esitilse de, jazıw-da qosarlı **-ıw, -iw** sesleri jazıladı. Mısalı: **ja-zuw** bolıp aytıladı, al **jazıw** bolıp jazıladı. **Júzúw** bolıp aytıladı, al **júziw** bolıp jazıladı.

36-shınıǵıw. Gáplerdi oqıń. **-uw, -úw** qosarlılarınıń sózdiń qaysı buwınlarında kelgenligine itibar beriń.

1. Quwraq shóplerdi jıynadıq. 2. Samal húwlep esip tur. 3. Ádilbay súwretti jaqsı saladı. 4. Asan bet-qolın juwdı. 5. Mallardı háwizden suwǵardı.

37-shınıǵıw. Gáplerdi sulıw etip kóshirip jazıń. **-uw, -úw, -ıw, -iw** qosarlıların tawıp, olardıń astın sızıń.

1. Hár iste tuwrılıq — jaqsı qásiyet. 2. Shıǵarmada tábiyattıń kórinisi jaqsı súwretlengen. 3. Suwıq suwǵa juwınıw — júdá paydalı. 4. Oqıwshılar kiyiniw ádebine boysınıwı kerek.

38-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına -uw, -úw, -ıw, -iw qosarlılarınıń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń.

1. Azanda dalaǵa shıqsam, jer p..lanıp tur eken.
2. Sport penen shuǵıllan.. — hárbir jastıń wazıypası.
3. S..da júz..dı úyren.. — hárbir insan ushın paydalı.
4. Batırbay juwır...dan birinshilikti aldı.

-uw, -úw qosarlıları sózdiń dáslepki buwınlarında keledi. Mısalı: **quw**-raq, **tuw**-ra, **gúw**-ledi, **húw**-ledi.

1-oktyabr — Muǵallım hám ustazlar kúni

39-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Óz betińizshe qosımsha ustaz haqqında qosıqlar yadlap keliń.

Kishipeyil álpayım,
Shın qádirdan ózińseń.
Aspanday keń peyilli,
Naǵız insan ózińseń.

Joldasbay Dilmuratov

40-shınıǵıw. Naqıl-maqallardı kóshirip jazıń hám mánilerin túsiniń. Uw, úw, ıw, iw qosarlılarınıń astın sızıń.

1. Til — buwınsız, oy — túpsiz.
2. Altın — alma, duwa — al.
3. Oqıw — oy azıǵı, bilim — er azıǵı.
4. Kópti jamanlaǵan kómiwsiz qaladı.

Sorawlarǵa jazba túrde juwap beriń.

1. Qaraqalpaq tilinde neshe dawıslı ses bar?
2. Juwan hám jıńishke dawıslıları ayırıp kórsetiń.
3. **-uw, -úw** qosarlıları sózdiń qaysı buwınında keledi?
4. **-ıw, -iw** qosarlıları sózdiń qaysı buwınlarında keledi?
5. Sózdiń sońǵı buwınlarında **-uw, -úw** qosarlıları esitilse de, olardıń ornına qaysı qosarlı ses-ler jazıladı?

§ 6.

DAWÍSSÍZ SESLER

41-shınıǵw. Jumbaqtı oqıń hám ishinen dawıssız seslerdi tabıń.

Bir san bar,
Belin buwıp qashadı,
Jeti onı quwadı.
Jete almay júr qáytse de,
Neshe ásir ótse de.

(*zıǵas*)

T. Orazbaev

42-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi kóshirip jazıń. Dawıssız seslerdiń astın sızıń.

Ilgeshek, disk, film, plastilin, ijara, uwıq, quraq.

43-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli dawıssız seslerdi qoyıp kóshirip jazıń. Olardıń astın sızıń.

Gú... keldi. Kana...larda su...lar tı...adı. ...úзде kú...ler qıs...arıp, ...únler u...ayadı. Terekle...diń japı...aqları sargá...ıp ...erge ...úsedı.

|| Dawıssız sesler dawıslılar menen birge kelip ||
|| buwın jasadı. ||

44-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdiń dáslepki seslerin bir-biri menen salıstırıp oqıń. Mánilerin túsindirıń.

bala-pana	dana-tana
vrach-ferma	hávli-xat
ǵaz-qaz	jas-shash
gúl-konfet	zat-saat
salat-cirk	shar-chek

45-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına v, f, b, p, q, t, k, g, ǵ, sh, h, x, j, s c, ch sesleriniń tiyislisin qoyıp, kóshirip jazıń.

...azelin	...ara	...úrre	...azıw
...utbol	...ana	...ash	...ayxana
...oran	...eme	...arre	...ement
...axta	...arri	...abar	...aban

§ 7.

ÚNLI HÁM ÚNSIZ DAWÍSSÍZ SESLEK

46-shınıǵıw. Qosıqtı kóshirip jazıń hám yadlap alıń. Únli dawıssız seslerge itibar beriń.

Bir degenim — biliw,
Eki degenim — egew,
Úsh degenim — úshek,
Tórt degenim — tósek,
Bes degenim — besik,
Altı degenim — asıq,
Jeti degenim — jelke,
Segiz degenim — serke,
Toǵız degenim — torqa,
On degenim — oymaq,
On bir degenim — jumbaǵ.

(129 — 10)

Tómende berilgen qaǵıydanı yadlap alıń.

Dawıssız sesler **únli** hám **únsiz** bolıp ekige bólinedi.

Únli sesler: b, v, d, g, ǵ, j, z, l, m, n, ń, r, w, y;

Únsiz sesler: p, f, t, k, q, x, h, sh, s, c, ch.

47-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Únsiz dawıssızlardıń astın sızıń.

1. Paytaxtqa qıdırıp keldim.
2. Kitap dúkanına bardım. Dúkannan qızıqlı kitaplar satıp aldım.
3. Teńel «Teńizdi toltırǵan eki batır» ertegin oqıdı.
4. «Jetkinshek» gazetasına jazıldıq.

48-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına **b-p, d-t, sh-j, s-z, k-g, q-ǵ** sesleriniń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń.

Sabındı ...olıma alsam da, qalay ...uwınıw...ıń esa...ın tap...adım.

Mu...allimniń úyre...iwi boyın...a ǵana áweli ...ollarıma, soń be...ime súrte ba...ladım. Mu...allim quyıp ...ur. Biraq, ...ózim son...ay ashı... ketti. Aytayın desem uyal...ım.

Tólepbergen Qayıpbergenov

Únli dawıssız seslerdiń únsiz dawıssız seslerden jubaylasları bar.

Únli sesler	b	v	d	g	ǵ	j	z
Únsiz sesler	p	f	t	k	q	sh	s

y, l, m, n, ń, r, w únlileriniń únsiz jubaylasları joq, al x, h, c, ch únsizleriniń únli jubaylasları joq.

Dawıssız seslerdiń únli menen únsiz jubaylasların orın tártibi menen bilip alıń. Sońınan berilgen jubaylası joq dawıssız seslerdi de sol jazılǵan tártipte yadta saqlań.

49-shınıǵw. Qosıqtı oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń ishinen únli hám únsiz dawıssız seslerdi tabıń.

Girttay **xalıq**, **kókiregi** óskin,
Sonsha **ójet**, sonshama **ǵaybar**,
Shıǵarıptı sahranıń sestin,
Ullarına qoyıptı **aydar**.

Ótebay Sársenbaev

50-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına únli dawıssızlardı qoyıp kóshirip jazıń.

1. Ağam ba...ıxanada isleydi. 2. Bi...iń úlkemi... jú...á gózzal. 3. Paytaxtımız...a Jas tamasha...óyler teatrı bar. 4. Marat teatr...a tez-tez ...aradı.

51-shınıǵw. Berilgen sózlerdiń hárbirine tiyisli gáp qurań, y, l, m, n, ń, r, w sesleriniń astın sızıń.

Ańshı, ruqsat, bilim, haywan.

Naqıl-maqallardı túsinip oqıń. Jubaylasları joq únli dawıssız seslerdi aytıń.

1. Óziń bilseń, basqaǵa úyret. 2. Erinshektiń eki dostı bar: biri uyqı, biri kúlki. 3. Ilim — bulaq, bilim — shıraq. 4. Talaplıǵa nur jawar.

52-shınıǵw. Sózlerdi sulıw etip kóshirip jazıń hám **d-t** sesleriniń astın sızıń.

Dárigúl, dábdebe, Aydın, áwlad, Xalqabad, shad, zavod, Tañatar, Taqiyatas, talant, abat, Murat.

53-shınıǵıw. Tómente berilgen sózlerdi **d-t** seslerin qoyıp ózgertip jazıń. Sózlerdiń mánilerin túsindiriń.

Dara-		tar-		dawıs-
Daraq-		tana-		daw-
Derek-		tañq-		dán-

Úlgi: Dara-tara

|| **D-t** háripleri sózlerdiń barlıq orınlarında jazı-
|| ladı. ||

§ 8.

V, F HÁRIPLERINIŇ JAZÍLWÍ

54-shınıǵıw. Oqıń. **V,f** háripleriniń sózlerdiń qaysı orınlarında kelgenine itibar beriń.

Velosiped, vazelin, vokzal, vertolyot, televizor, tramvay, aviaciya, avtobus, telefon, shkaf, asfalt, feldsher.

55-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. **V** háribiniń astın bir, **f** háribiniń astın eki sızıń hám qaysı orınlarda kelgenligin anıqlań.

1. Úyimizdiń janında kafe bar. 2. Asxanada bifsh-
teks penen kofeni jaqsı tayarlaydı. 3. Paraxat avto-
busta Veneranı kórip qaldı. 4. Ğafur valyuta almas-
tırıw shaqapshasında isleydi.

56-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına v, f háripleriniń tiyislin qoyıń.

...itamin, tu...li, ...afli, ...amiliya, ko...e, ...anna, iskusst...o, ko...ta, shi...oner, ...ontan, ...arenie.

V háribi — únli, dawıssız ses. F háribi — únsiz dawıssız ses. Únli V dawıssız kóbinese sózdiń basında, ortasında jazıladı. Familiyalarda sózdiń aqırında ushırasadı. Únsiz F sesi sózdiń basında, ortasında hám aqırında da jazıla beredi. Mısalı: *vint, avtobus, Asanov, futbol, bufet, sharf.*

§ 9.

H, X HÁRIPLERINIŇ JAZÍLWÍ

57-shınıǵıw. Oqıń. X, h háripleriniń jazılıwına itibar beriń.

1. Altın-gúmistiń gónesi bolmas, ata-ananıń bahası bolmas.
2. Háreket bolmay, bereket bolmaydı (naqıl).
3. Mańlay shertpek — xalıq oyınlarınıń biri.

58-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi sulıw etip kóshirip jazıń. H háribiniń astın bir, x háribiniń astın eki sızıń.

Húrmet, xabar, sayaxat, házil, paytaxt, xalıq, ba-ha, tariyx, qaharman, pah, náhán, xoshamet.

59-shınıǵıw. Sózlerdi gáp ishinde keltirip kóshirip jazıń.

Halwa, gáwhar, xirurg, tariyx, baxıt.

H, X háripleri — únsiz dawıssız sesler. **H, X** sesleri sózdiń basında, ortasında jazıladı, sózdiń aqırında siyrek ushırasadı. Mısalı: *háreket, máhál, ah, paxta, mexanizator, cex, xalıq.*

§ 10.

Ñ HÁM SH HÁRIPLERINIŇ JAZÍLWÍ

60-shınıǵıw. Oqıń. Ñ háribi menen **sh** háripleriniń jazılıwına dıqqat awdarıń.

1. Teńel «Sheshen bala» ertegin oqıdı. 2. Targıl pıshıq shabdaldıń shaqasına qongán shımshıqtı ańlıp otırdı. 3. Keń kiyim tozbas, keńesli el azbas (naqıl). 4. Shılpıq qorǵanın Álip baba saldırgan. Ol talay jawdıń betin qaytarǵan.

61-shınıǵıw. Ñ, **sh** háripleri bar sózlerdi terip, kóshirip jazıp, sózdiń qaysı orınlarında kelgenin aytıń.

Aǵash, teńge, júzim, jońıshqa, sáhár, sheńgel, sárdar, waqıya, uyıw, teńleme, tańlaw, taraq, tamır, sezim, sayaxat, óńesh, ańsat, shınıǵıw.

62-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdegi únli dawıssız sestıń astın bir, únsiz dawıssız sestıń astın eki sızıń.

Biziń «Oraqshı awıl» — **kishkene awıl.** Barı-joǵı tútın tútetip otırǵan onlaǵan **xojalıqtan aspaydı.** Awız

suwın da burınǵıdan kiyatırǵan «Ábdiraman quyıdan» ishedı. Suwı oǵırı dushshı.

Saylawbay Jumagulov

Sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń. **Sh** háribiniń sózdiń qaysı orınlarında kelgenin aytıp beriń.

Shayır, qalıń, shaǵala, gúrriń, ańshı, burısh.

Ǫ háribi — únli (sonor) dawıssız ses. Bul sestıń únsiz jubaylası joq. Ǫ háribi, tiykarınan, sózdiń ortasında hám aqırında jazıladı. Mısalı: *ańız, ańsat, ań, keń.*

Sh háribi—únsiz dawıssız ses. **Sh** háribi sózdiń basında, ortasında hám aqırında jazıladı. Mısalı: *shóp, shash, shoshqa, qurash.*

§ 11.

C, CH HÁRIPLERINIŃ JAZÍLÍWÍ

63-shınıǵıw. Oqıń. C hám ch háripleriniń jazılıwına dıqqat awdarıń.

1. Qalamızǵa hár jılı **cirk** keledi. 2. Paytax-tımızdaǵı ashıq teatrda **koncert** boldı. 3. Aybek aǵam mashinasına **chexol** tiktirdi.

64-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına c, ch háripleriniń tiyislin qoyıp kóshirip jazıń.

Po...ta, ...ex, ...yotkalaw, ...ay, ...ek, stan...iya, ...ekanka, konstitu...iya, ak...ya, ...emodan.

65-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń. C, ch háripleriniń astın sızıń.

Cifr, cirkul, chayxana, chek.

C háribi — únsiz dawıssız ses. Basqa tillerden kirgen sózlerde jazıladı.

Mısalı: cirk, konstituciya, miliciya, cement.

Ch háribi — únsiz dawıssız ses. Basqa tillerden kirgen sózlerde jazıladı.

Mısalı: chempion, pochta, chashka, chyotka.

§ 12.

ÁLIPBE

66-shınıǵıw. Oqıw bólmeńizdegi zatlardıń atların álipbe tártibinde jazıń.

67-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerdi álipbe tártibinde jazıń hám sózlerdiń jazılıwına itibar beriń.

Bufet, aviaciya, dekan, eksport, fabrika, galstuk, syezd, razyezd, kosmonavt, vertolyot, Yusup, cement.

Tártip penen berilgen barlıq háriplerdiń jıynaǵı **álipbe** dep ataladı.

Qaraqalpaq álipbesindegi háriplerdiń jaylasıwın hám bul háriplerdiń ózine tán atların bilip alıń.

Q/t	Baspa	Jazba	Ayti- Iwi-	Kirill	Q/t	Baspa	Jazba	Ayti- Iwi-	Kirill
1	Aa	<i>Aa</i>	<i>a</i>	а	18	Nn	<i>Nn</i>	<i>ne</i>	н
2	Áá	<i>Áá</i>	<i>ā</i>	ә	19	Ńń	<i>Ńń</i>	<i>ñe</i>	н
3	Bb	<i>Bb</i>	<i>be</i>	б	20	Oo	<i>Oo</i>	<i>o</i>	о
4	Dd	<i>Dd</i>	<i>de</i>	д	21	Óó	<i>Óó</i>	<i>ō</i>	ө
5	Ee	<i>Ee</i>	<i>e</i>	е,э	22	Pp	<i>Pp</i>	<i>pe</i>	п
6	Ff	<i>Ff</i>	<i>fe</i>	ф	23	Rr	<i>Rr</i>	<i>re</i>	р
7	Gg	<i>Gg</i>	<i>ge</i>	г	24	Ss	<i>Ss</i>	<i>se</i>	с
8	Ĝĝ	<i>Ĝĝ</i>	<i>ĝa</i>	Ғ	25	Tt	<i>Tt</i>	<i>te</i>	т
9	Hh	<i>Hh</i>	<i>he</i>	х	26	Uu	<i>Uu</i>	<i>u</i>	у
10	Xx	<i>Xx</i>	<i>xa</i>	х	27	Úú	<i>Úú</i>	<i>ū</i>	ү
11	Íí	<i>Íí</i>	<i>i</i>	ы	28	Vv	<i>Vv</i>	<i>ve</i>	в
12	Ii	<i>Ii</i>	<i>i</i>	и	29	Ww	<i>Ww</i>	<i>we</i>	ў
13	Jj	<i>Jj</i>	<i>je</i>	ж	30	Yy	<i>Yy</i>	<i>ye</i>	й
14	Kk	<i>Kk</i>	<i>ke</i>	к	31	Zz	<i>Zz</i>	<i>ze</i>	з
15	Qq	<i>Qq</i>	<i>qa</i>	қ	32	Cc	<i>Cc</i>	<i>ce</i>	ц
16	Ll	<i>Ll</i>	<i>la</i>	л	33	Shsh	<i>Sh sh</i>	<i>she</i>	ш,щ
17	Mm	<i>Mm</i>	<i>me</i>	м	34	ChCh	<i>Ch ch</i>	<i>che</i>	ч

§ 13.

BAS HÁRIP

68-shinúǵw. Oqıń. Ne ushın hár bir gáptiń dáslepki sózi bas hárip penen jazıladı?

Sawdager sherikleslerine maqtanıptı:

— Aldarkóse hámmeni aldasa da, meni alday almaydı. Ol axmaq adamlardı ǵana aldaydı.

Sonıń arasında olardıń aldınan Aldarkóse shıǵıp qalıptı.

— Haw, Aldarkóse, aldaǵısh bolsań, meni bir aldap kúshińdi kórset! — depti sawdager.

69-shınıǵıw. Hárbir gápten keyin noqat belgisin qoyıp, kóshirip jazıń. Mazmunın túsindirıń.

Bazar — teberik orın Ol jer bárha adamǵa tolı boladı Elimizdiń ırısqa-nesiybesi bazarda Bazar — dásturxanımızdıń kórki, bereketi bolıp esaplanadı.

Qosıqtı yadlap alıń.

Ózi batır hám sanalı,
Tuwǵan Ernazarday balanı,
Xalqım máńgi ádiwleydi,
Qumarday áziz ananı.

G. Nurlepesova

Hárbir gáp **bas háripten** baslanıp jazıladı. Adam atları da bárqulla **bas hárip penen** jazıladı. Qosıqtıń hárbir qatarı da **bas háripten** baslanıp jazıladı.

70-shınıǵıw. Oqıń. Sózlerdiń jazılıwına itibar beriń. Ne ushın bas hárip penen jazılǵanlıǵın túsiniń alıń.

Kúnxoja, Ájiniyaz hám Berdaq Aral teńizi boylarında jasaǵan. Kúnxoja Uzunqayır, Erjan atawda balıq awlap kún kórgen. Ájiniyaz Xiywadaǵı Sherǵazıxan medresinde oqıǵan. Berdaq shayır «Balam», «Xalıq ushın» qosıqların jazǵan.

71-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń.

Nókis, Qarataw, Ámiwdárya, Esimózek.

72-shınıǵıw. Bas hárip penen jazılǵan sózlerdi terip jazıń. Ne ushın bas hárip penen jazılıwın túsindirıń.

1. Bizler dáslep Qońırat rayonında toqtadıq. 2. Soń Moynaq rayonına qaray jol aldıq. 3. Jolda Qızıljar, Shaǵırlıq awılları bar. 4. Gúlpارشın Sırımбетова Qazaqdáryada tuwılǵan.

|| Jer, suw, rayon, kanal, ózek atları **bas hárip** ||
|| **penen** jazıladı. ||

§ 14.

BUWÍN

73-shınıǵıw. Sózlerdi buwınlarǵa bólip oqıń.

Asan, qant, klass, jaylaw, Qaraqalpaqstan, oqıtıwshı, Nuratdiyın, Sultan, Moynaq, Aydos, bilim.

74-shınıǵıw. Sózlerdi oqıp shıǵıń. Hár bir buwında neshe dawıslı ses bar, aytıń.

Al-murt, shi-ye, jam-bil-sha, po-mi-dor, búl-búl, qá-re-li, che-mo-dan, cirk, chek, vrach, ki-tap.

75-shuniǵw. Sózlerdi buwıǵa bólip kóshirip jazıń. Juwan dawıslınıń astın bir, jıńishke dawıslınıń astın eki sızıń.

Amangeldi, Orıngúl, kózler, súwret, ǵumsha, ǵúllerim, qayırqom, jilik, ilimpaz, xoshametlew.

76-shuniǵw. Tekstti oqıń, Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi buwıǵa bólip jazıń.

Ullı hám ǵárezsizseń, muqaddes **Watan! Ǵárezsizlik bayramı saltanatlı** túrde bayramlanadı. Ata-analar bayram **seyiline** ul-qızların **ertip** kelgen.

1. Ǵárezsizlik bayramı qashan bayramlanadı?
2. Bıyıl Ózbekstan Respublikası ǵárezsizligine neshe jıl toldı?

|| Juwan dawıslı sesler juwan buwın, jıńishke da- ||
|| wıslı sesler jıńishke buwın jasaydı. ||

77-shuniǵw. Qosıqtı buwıǵa bólip jazıń. Juwan buwınıń astın sızıń. Yadlań.

Ana-jerdiń topıraǵın,
Súye bergim keledi,
Basımdı da hám oǵan,
Iye bergim keledi.

Saǵındıq Niyetullaev

|| Sózde neshe dawıslı ses bolsa, sonsha buwın ||
|| boladı. ||

78-shuniǵw. Kóshirip jazıń. Dawıslı seslerdiń astın sızıń. Sózler neshe buwınnan jasalǵan?

Tu-wıl-ğan jer, al-tın be-sik, Wa-ta-nım, ğá-rez-siz-lik, Qa-ra-qal-paq-stan, Nó-kis, a-wıl, mek-tep.

I. Yusupovtıń «Sen degende» qosıǵınıń qálegen 1 tobin buwıǵa bólip kóshirip jazıń.

II. Hár bir sózdiń neshe buwınnan jasalǵanın aytıp beriń.

Sóz buwınnan quraladı. Buwın dawıslı hám dawıssız seslerden quraladı.

§ 15.

ÓTKERME

79-shınıǵw. Oqıp, mazmunın sóylep beriń. Qara hárip penen berilgen sózlerdi ótkermelep jazıń.

Qalay uyqılaydı ekenmen?

Maxmud aynanı qolına alıp, **kózin** qattı jumıp tur.
— Ne qılıp atırsań? — dep soraptı onnan **anası**.

— Qalay **uyqılaytuǵınımdı** kórip atırman, — depti **Maxmud** bir **kózin** **qısıp**.

«*Jetkinshek*» *gazetasınan*

80-shınıǵw. 1) **Ana**, **nan**. 2) **Ata**, **tat** sózlerin úlgi boyınsha ketekshelerge túsiriń.

Sóz oyını

A	l	a
l	a	l
a	l	a

81-shınıǵıw. Sózlerdiń ishinen ótkermelewge bolmaytuǵın sózlerdi kóshirip jazıń.

Algıs, ǵaz, avtor, boks, buxgalter, epshil, eshki, klass, film, gúrji, gaz, gramm, tonna.

Bir qatarǵa sıymay qalǵan sózlerdi buwınǵa bólip jańa jolǵa ótkeriwdi **ótkerme** deymiz.

Sózlerdi ótkermelegende defis (-) dáslepki qatarǵa qoyıladı.

82-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Sorawlardıń neshe buwınnan turǵanına itibar beriń.

Klass, gramm, volt, slayd, chek, erk, metr, danq.

Bir buwınlı sózlerdi ótkermelewge bolmaydı.

Mısalı: Qol, or, jaz, at.

83-shınıǵıw. Sózlerdi kóshirip jazıń. Ótkermelewge bolmaytuǵın sózlerdiń astın sızıń ham túsindirip beriń.

Xalqım, gúl, aqıl, ustaz, altın, ata, kúsh, bir, Aman, seksewil, ájapa, aǵa, áke, ek, áńgime.

Bir dawıslı sesten jasalǵan buwınlardı ótkermelewge bolmaydı. Mısalı: Qant, klass, Azat.

84-shınıǵıw. Naqıl-maqallardı oqıń. Qara háríp penen jazılǵan sózlerdi buwınǵa bólip kóshirip jazıń. Bir dawıslı sesten jasalǵan buwınlardıń astın sızıń.

Ana súti quwat berer boyńa,

Ana tili **aqıl** berer oyńa.

Esik **ashıq** bolsa da sorap kir.

Ílaq mańıray suw isher,
Jetim jılay kún kesher.

Aral, ıdıs, ushın, úki sózlerin gáp ishinde keltirip jazıń. Bul sózlerdi ne ushın ótkermelewge bolmaytuǵınlıǵın túsindirıń.

Til ósiriw hám tákirarlaw

85-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń hám yadlań. Tek dawıssız seslerdi atap kórsetiń.

Ćıybat aytsam tilimdi,
Burap jiber, qayıman,
Mına jurttan aqırı,
Bolıw kerek ayırmam.

Ótebay Sársenbaev

86-shınıǵıw. Sózlerdi kóshirip jazıń. Únli dawıssız sestıń astın bir, únsiz dawıssız sestıń astın eki sızıń.

Chemodan, vint, pal hárreleri, xabar texnologiyası, kitapxana, Jalǵasbay, licey, chashka, kompot.

Yadıńızdan álipbe tártibinde 6 sózdi jazıń.

87-shınıǵıw. Sózlerdi oqıń, v-f, h, x, n-sh háripleriniń qaysı orında kelgenligin túsindirip beriń.

Fevral, geografiya, fotograf, haplıǵıw, qáhárli, vazelin, avtovokzal, Mırzabaev, xirurgiya, mexanik, tariyx, ónesh, jıńǵıl, shatırash, ashshı, cirkul.

88-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń ne ushın bas hárip penen jazılıp turǵanın túsindirip beriń.

Ernazar — qaraqalpaq xalqınıń batırı. Ákesi **Mırjıq** ólgende ol tórt jasar eken. Anası **Qumar** júdá aqıllı, márt hayal bolǵan. Batırdıń qorǵanı **Qazaqdárya** boyında jaylasqan.

89-shınıǵıw. Sulıw etip kóshirip jazıń. Hárbir sóz neshe buwınnan quralǵan?

Márt, ja-ńa, Gúl-bá-hár, Sa-hib-ja-mal, Qa-ra-qal-paq-
stan, Sul-tan-bek, Shax-sá-nem, ton, shó-gir-me.

SÓZ QURÍLÍSI

§ 16.

TÚBIR HÁM QOSÍMTA

90-shınıǵıw. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ayırıń.

Meniń **inim balalar** baqshasına baradı. Baqsha **balaları** Ulbosın **apanı** jaqsı kóredi. Sebebi, ol hárbir **baláǵa** miyirman. Kóp ertekler bileği.

91-shınıǵıw. Yadıńızdan hárbir kásip iyeleriniń atların jazıń, túbir hám qosımtanı ayırıp kórsetiń.

Sózdiń tiykargı máni bildiretuǵın bólegin **túbir (túbir sóz)** deymiz. Mısalı: qala, rayon, awıl, ata, apa, paxta, salı, ay, gúl, dana.

Túbir sózdi basqa mánili bóleklerge bóliwge

bolmaydı. Mısalı: **qala** yamasa **ana** degen túbir sózler ekinshi bir mánili bóleklerge bólinbeydi.

92-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qosımtardıń astın sızıń. Xızmetin túsindirip berıń.

Men úsh+inshi klas+ta oqı+y+man. Bıyıl «Jetkinshek» gazeta+sı+na jazıl+dım. Tórt+inshi kún+i gazeta+nıń jańa san+ı kel+di. Maǵan «Ańqaw keskir» klub+ı júdá una+dı.

Túbir sózge jalǵanatuǵın bóleksheni **qosımta** deymiz.

Túbir sózge bir hám birneshe qosımtalar jalǵanadı. Mısalı: *taza+lıq, taza+lıq+tı, miynet+kesh, miynet+kesh+ler+diń, kitap+ta, úy+ge, ilim+paz+lar+ǵa, muǵallim+ler+ge*

93-shınıǵıw. Sózlerdi bir-birine salıstırıp oqıń. Túbir sóz benen qosımtalı sózdiń mánisin salıstırıń.

Ań-ańshı, sawın-sawınshı, pada-pdashı, pille-pillekesh, balıq-balıqshı, salı-salíkesh, etik-etikshı, kitap-kitapxana-kitapxanashı, ilim-ilimpaz.

94-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Sózlerdiń mánili bóleginiń astın sızıń. Qosımtardıń xızmetin túsindiriń.

Mártlik, bólme, sezgish, ónerment, sawdager, aqıllı, besikshı, danalıq, jarǵı.

Qosıqtı kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ayırıń.

Men keptermen, keptermen,
Tınıshlıqtıń qusıman.
Bayramlarda balalar
Meni kókke ushırǵan.

Xalmurat Saparov

Qosımtalar mánilerine qaray sóz jasawshı hám sóz túrlewshi bolıp ekige bólinedi. Mısalı: *Balalar* (sóz túrlewshi), *bala-lıq* (sóz jasawshı).

§ 17. SÓZ JASAWSHÍ QOSÍMTALAR

95-shınıǵw. Oqıp, sózlerdiń mánilerin túsiniń alıń.

Watan-watanlas, duz-duzlı, ból-bólme, baxıt-baxıtlı, járdem-járdemshi, miyrim-miyrimli.

Watan, járdemshi, miyrimli sózlerine gáp qurań hám olarǵa sorawlar qoyıń.

96-shınıǵw. Tómende berilgen sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń.

Aqıllı, jaqsılıq, naǵıslı, oqıǵan, tazalıq.

97-shınıǵw. Kestedegi túbir sózlerge sóz jasawshı qosımtalardıń tiyislisin jalǵap, jańa sóz jasań hám mánilerin aytıp beriń.

Túbir	qosımta	Túbir	qosımta
Zer	xana	júz	kesh
óner	shi	ayt	ǵısh
salı	gish	temir	qısh
sız	ment	kitap	ger

Sóz jasawshı qosımtalar túbir sózge qosılıw arqalı jańa mánili sóz payda etedi. Mısalı: súwret-shı (súwretti salatuǵın adam), tárbiya-shı (balalardı tárbiyalaytuǵın adam), miynet-kesh (jumıstı kóp isleytuǵın adam), pille-kesh (pille qurtın kútetuǵın adam), suw-shı, bil-gish hám t.b.

98-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdegi sóz jasawshı qosımtalardıń xızmetin aytıp beriń.

1. Oqıwshı tártipli, ádepli bolıwı tiyis. 2. Meniń anam shıpaker. 3. Aǵam úkeme oynshıq áperdi. 4. Sultanbek epshil bala. Aydana aqıllı qız.

99-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına sóz jasawshı qosımtalardıń tiyislinen qoyıp kóshirip jazıń.

1. Teńiz...ler saparǵa atlandı. 2. Quyash... Ózbekistanda talant... jaslar kóp. 3. Jasadın paraxat...! 4. Dáslep oy..., keyin sóy... .

Sózlerge sóz jasawshı qosımtalar jalǵań. Jańa mánili sózlerdi túsindiriń.

Aqıl, óner, toǵay, járdem.

Kerekli sóz jasawshı qosımtalar: *-lı, -li, -lıq, -shi.*

Úlgi: Baǵman — baǵ ósiriwshi, baǵqa qarawshı hám baǵ ósiriwge maman adam.

§ 18.

SÓZ TÚRLEWSHI QOSÍMTALAR

100-shınıǵw. Oqıń, gáp ishindegi sózler bir-biri menen qalay baylanısqan?

1. Men mektepke bardım. 2. Sen awıldan keldiń. 3. Ol kóshege shıqtı. 4. Bizler terek otırǵızdıq. 5. Sizler nállerge suw quydıńız. 6. Aydana hám Dúrdana úylerine qayttı.

101-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

Inim balalar baqshasına baradı. Ol jerde oyınshıqlar kóp. Húrlıxan quwırshaqlardı aldı. Al, Aybek motocikldi qáledi. Tárbiyashılar balalarǵa taqmaqlar yadlattı. Ernazar yertek ayttı.

Tómendegi sózlerge sóz túrlewshi qosımtalardı qosıp, gáp qurań. Ondaǵı sóz túrlewshi qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

1. Elmira, sabaq, jaqsı oqı.
2. Sultanbek, ana, shıpaker, bolıp isle.
3. Jaqsı, sóz, jılan, in, shıq (naqıl).
4. Nókis, biyik, imarat, boy tiklep atır.

Sóz túrlewshi qosımtalar sózlerdi bir-birine baylanıstırıw ushın qollanıladı. Mısalı: sabaq-**tı**, ayt-**tı**, sóyle-**di**, bala-**lar**, kel-**di**, tıń-la-**dı**, awıl-**dan**, qala-**ğa**, kanal-**dıń**, kepter-**ler**.

102-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Sóz túrlewshi qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

Aybek bazarǵa ketti. Bazar onıń úyine dım jaqın edi. Sonlıqtan tez jetip bardı. Ol jiltır monshaqlı sharshını izledi. Oндаy sharshı bar eken.

103-shınıǵw. Qosıqtı kórkemlep oqıń. Sóz túrlewshi qosımtalarǵa itibar beriń.

Zeyinli bala

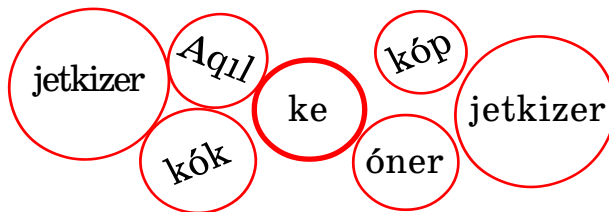
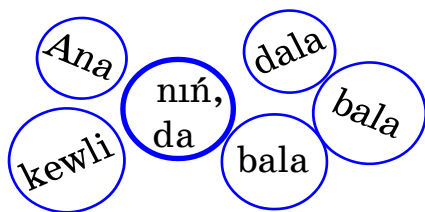
Jası altıda,
Inim Záriptiń
Bárin biledi,
Sannıń, háriptiń.

Jazıwdı biledi,
Óziniń atın,
Neshew ekenin,
Biler zattıń.

Ermekbay Akimbaev

Tómenдеgi dóńgeleklerdiń ishindegi sózlerdi baylanıstırıp, jasırılǵan naqıldı tabıń.

104-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli qosımtalardı qoyıp, kóshirip jazıń.

Men... ana... mektep... muǵallım bolıp isleydi. Bos waqıtlarda ol bizler... qızıqlı kitap... oqıp beredi. Áke... mektep... esapshı.

Kerekli qosımtalar: -ıń, -m, -te, -ı, -ge, -lar.

Túbir sózge sóz jasawshı hám sóz túrlewshi qosımta da qatarlasıp jalǵana beredi. **Sóz jasawshı qosımta burın, sóz túrlewshi qosımta onnan soń jalǵanadı.** Mısalı: *paxta-kesh-ler-diń, pille-kesh-ler, as-pan-ǵa, oyın-shıq-lar-dı, baǵ-man-lar, tú-yin-shik-ler-ge.*

105-shınıǵıw. Qawsırma ishindegi qosımtalardıń tiyislinin jalǵap kóshirip jazıń. Olardıń astın sızıń.

Zyxra házir mektep (-ta, -te),

Tórtinshige ótpek (-ta, -te).

Muǵallım (-ı, -ı) Sara da,

Qońsı biziń arada.

Tilewbergen Jumamuratov

Tómendegi sózlerge berilgen qosımtalardı izbe-iz jalǵań. Olarǵa tiyisli sorawların qoyıń.

Kitap, gúl, awıl, úy, dos, oqıw,

Qosımtalar: -lar-ı-mız-dıń, -ler-i-ne, -ım-dı, i-miz-de, -lar-ı-ńız-dan, -ı-na.

Til ósiriw

106-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge qanday qosımtalar jalǵanǵan?

Juldızlardıń eń jaqtısın,
Terip-terip alaǵoyǵan.
Adamlardıń eń jaqsısı,
Sol jaqtıǵa baraǵoyǵan.

Ibrayım Yusupov

107-shınıǵıw. Úlgi boyınsha kesteni toltırıń. Berilgen sózlerge qanday qosımtalar jalǵanǵanlıǵın tabıń.

Sózler	Sóz jasawshı	Sóz túrlewshi
Boranlı		
Shórekke		
Aktyorlıq		
Bilimdan		
Xiywadan		

Úlgi:

Sózler	Sóz jasawshı	Sóz túrlewshi
Doslıq	+	
Balalardıń		+

108-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli qosımtalardı qoyıp, kóshirip jazıń. Qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

Alfiya men... eń jaqın dostım. Biz... bir klas... oqıymız. Úyler... de jaqın. Onıń ana... shıpa.... Awıl... emlew...da isleydi.

Tákırarlaw

109-shınıǵıw. Berilgen sózlerge qosımtalardı izbe-iz jalǵap kóshirip jazıń.

is < lik
ti
ker

bas < ma
qar
lar

Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

Men báhárde on shóje satıp aldım. Olardıń kózleri jilt-jilt etedi. Qarasań sup-sulıw.

Aradan bir háptedey waqıt ótti. Shójeler qoraǵa úyrenisti. Kúndiz úydiń dógeresinde jayladı. Keshte qorasına kirip, aǵashqa qonaqlaydı.

Xalmurat Saparov

110-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń qosımtaların tawıp, sóz jasawshı qosımtalardıń astın bir, sóz túrlewshı qosımtalardıń astın eki sızıń.

1. **Sportshılarımız** elimizdiń dúnyaǵa tanılıwına úles qospaqta. 2. Mektep **oqıwshıları** bos **waqıtlarında** túrli

sport **sekciyalarına** qatnaydı. 3. **Paytaxtımızda** ótkerilgen «Náwqıran áwlad» sport jarısında **jeńim-pazlarǵa** sıylıqlar berildi.

1. Túbir dep neni aytamız, qosımta dep neni aytamız? Olardıń ayırmashılıǵın mısallar menen dálilleń.

2. Sóz jasawshı qosımta dep neni aytamız, sóz túrlewshı qosımta dep neni aytamız?

§ 19.

DÓRENDI TÚBIR

111-shınıǵw. Sózlerdi oqıń. Sózlerdiń mánilik jaqtan uqsas bóleklerin tabıń.

Qoy-qoyshı, bil-bilgish, kewil-kewilli, kór-kórgish, sóz-sózlik, bas-baslıq, ayt-aytqısh, xızmet-xızmetker.

112-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń tiykarǵı túbirin bir, al dórendi túbirin eki sızıń. Dórendi túbirdiń qalay jasalatıǵının aytıp beriń.

Házil, házilkeshe, túyin, túyinshik, batır, batırlıq, egis, egislik, eskek, eskekshi, kóylek, kóyleksheń.

113-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına sóz jasawshı qosımtalardıń tiyislisin qoyıp, kóshirip jazıń.

1. Mektebimizde kitap... bar.
2. Quwırshaǵım, quwır...,
Apajanım demeyseń,

Dasturxannan bawır...,
Alıp bersem jemeyseń.

Ómirbay Xojanov

Túbir sózge sóz jasawshı qosımta jalǵanıw arqalı dóregen jańa mánili sózdi **dórendi túbir (dórendi sóz)** deymiz. Mısalı: xızmetker, ba-lıqshı, tártipli, aqıllı, basshı, suwshı, baslıq, hiyleker.

114-shınıǵıw. Gáplerdi oqıp shıǵıń. Sóz jasawshı qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

1. Jaqsılıq jerde qalmaydı.
2. Áwel oyla, keyin sóyle.
3. Oyshı oylaǵansha táwekelshi isin pitkeredi.
4. Ónerli qol arımas, ónersiz qol jarımas.

115-shınıǵıw. Berilgen sózlerdiń ishinen tek dórendi sózlerdi tawıp, kóshirip jazıń. Qálegen úsh sózge gáp qurań.

Jońıshqalıq, shopanlar, padashı, dáryaǵa, isker, juwırǵısh, mektepten, balada, kóller, kemeshi.

Tiykargı túbir menen dórendi túbirdiń bir-birinen ayırması bar.

Tiykargı túbirdi mánili bóleklerge bóliwge bolmaydı. Mısalı: *is, as, bil, jaz, ayt, balıq.*

Al, dórendi túbirdi bóleklerge bóliwge boladı. Mısalı: *mazalı, isker, jazǵısh, aytqısh.*

116-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ayırıp, kóshirip jazıń. Olardıń bir-birinen ayırmashılıǵın aytıń.

Chyotkalaw, shópshek, zawıqlı, úpelekli, tulparday, quraqlı, jipekshilik, isker, ashıw, keńlik, qumlı.

117-shınıǵıw. Berilgen sózlerge úlgige qarap sóz jasawshı qosımtalar jalǵap, dórendi túbir jasań.

Úlgi: Jaz, jazǵısh, jazlıq, jazba.

Sút, ..., ..., ... Óner, ..., ..., ...

Bas, ..., ..., ... Kúsh, ..., ..., ...

118-shınıǵıw. Tómendegi sózlerge tusındaǵı qosımtalardıń tiyislinin qoyıp, kóshirip jazıń. Olardıń mánilerin aytıp berin.

1. Sız, ayt, isle, bas -ǵısh, -gish, -qısh

2. Pille, ayıp, as -paz, -kesh, -ker

Tómendegi dórendi sózlerdi qatnastırıp gáp qurap jazıń.

Juwırǵısh, dúkanshı, tabıslı, aqıllı, isker.

§ 20.

TÚBIRLES SÓZLER

Túbir dep nege aytamız?

119-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi túbir hám qosımtalarǵa ayırıp oqıń. Túbir sózlerdiń arasındaǵı jaqınlıqqa itibar berin.

Bas, baslıq, basshılıq, basqar, basqarma, basla, baslama, bastır, bastırma, bastırırw.

Úlgi: basqar — bas-qar.

120-shınıǵıw. Sózlerdi kóshirip jazıń. Berilgen sózlerge tiyisli sorawların qoyıń. Túbirlerin salıstırıń.

Bil-biliw, bilim, bilimli, bilimpaz, bilimsiz, gúl, gülle, gúlzar, gúlzarlıq, gúlshi, gúlli.

Oylap kóriń. Bos ketekshelerge túbirles sózlerdi jasaw ushın qaysı háripti jazasız?

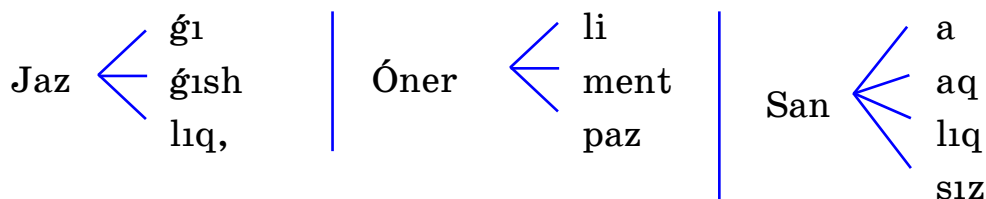
o	r					
o	r		n			
o	r	l	n		l	
o	r	l		l	l	

s	u	w			
s	u	w		l	
s	u	w	l		q

Túbiri bir sózlerdi **túbirles sózler** deymiz.

Túbir sózge hár túrli qosımtalardıń jalǵanıwı arqalı túbirles sózler jasaladı. Mısalı: *sızǵısh*, *sızıw*, *sızdı*, *sızılma*, *sızıq*, *sızıqsha*, degen sózler **sız** sózi menen túbirles. Oǵan hár túrli qosımtalar jalǵanǵan.

121-shınıǵıw. Túbir sózlerge qosımtalardıń tiyislin qoyıp kóshirip jazıń. Jańa sózlerdiń mánilerin túsindirıń.

122-shınıǵıw. Tómendegi túbir sózlerge sóz jasawshı qosımtalardı jalǵap túbirles sózler jasań.

Oy, ... Sız, ... Kitap, ... Gúl, ...

Úlgi: Oy, oysız, oylı, oyshıl, oyna h. t. b.

Qosıqtı kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń túbirles sózlerin yadıńızdan tabıń.

Óneri tamǵan qolında,
Sheberligi bilingen,
Miyнет etip jasınan,
Kóp algısqa bólingen.

Ziywatdin Zamatdinov

123-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń túbirin aytıp beriń.

Bir **qaqpanshınıń** balası túlki uslamaqshı bolıptı. Ol **qaqpanın** arqalap qızılǵa shıǵıptı. Qızılǵa túlkininiń kóp bolatuǵın jerin tawıptı. Kishkene **qaqpanshı** ústine jemtikti qoyıp **qaqpanın** qurıp ketipti. Erteńine barsa **qaqpanǵa** bir túlki túsken eken.

Qosıqtı yadlań. Shayır ózin qalay tanıstıradı.

Giya bolıp kógerip,
Giya bolıp tolaman,
Topıraǵı teberik,
Qaraqalpaqtan bolaman.

Xalila Dáwletnazarov

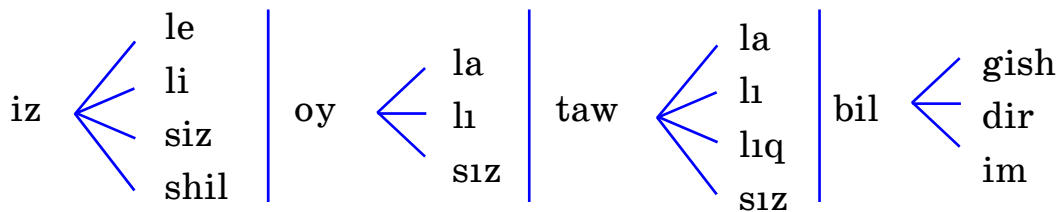
124-shınıǵıw. Hár bir qatardaǵı sózlerden tek túbirles sózlerdi kóshirip jazıń.

Abıroy, abıroylı, abıroysız, abıroydan, abıroylıǵa, abıroysızdan, baxıt, baxıtlı, baxıtlılıq, baxıttan, baxıtlını.

125-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge itibar beriń.

Bıyıl Ámiwdáryada **suw** mol boldı. Kanallar **suw**-ǵa toldı. **Suwshılar** eginlerdi **suwǵardı**. **Suw** — jerdiń qanı. Sonlıqtan **suwsız** tirishilik bolmaydı.

126-shınıǵıw. Tómen degi sózlerge qosımtalar qosıp jańa sózler jasań. Bul sózlerdiń mánilerin túsendiriń.

127-shınıǵıw. Túbirles sózlerdiń qálegen úshewin qatnastırıp gáp qurań.

1. Oqıw, oqıwshı, oqıwshılıq. 2. Oqıt, oqıtıwshı, oqıtıwshılıq. 3. Bilim, bilimli, bilimpaz.

128-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi túbir hám qosımtalarǵa defis arqalı bólip jazıń.

1. Aqıl, aqıllı, aqılsız, aqılsızlıq, aqıllan, aqıllandırıw.

2. Balıq, balıqlı, balıqtay, balıqshı, balıqshılıq, balıqsız.

129-shınıǵıw. Berilgen sózlerge sóz jasawshı qosımtalardı qosıp kóshirip jazıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Keme < shi
shilik | oqıw < shı
shılıq

130-shınıǵıw. Berilgen sózge sóz jasawshı qosımtalardı qosıp túbirles sóz jasap kóshirip jazıń.

qarma tırma Bas qar lıq

Til ósiriw

131-shınıǵıw. Tekstti kórkemlep oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge qanday qosımtalar jalǵanǵan?

Meniń úyde otırǵım kelmedi. **Sırtqa** shıǵıp **qoraniń awzına** jaqın kelip, **kiyiklerge** qızıǵıp qarap turdım. **Kiyikler** oǵırı setemshil eken. **Qulaǵım** tutıp erbeńletip,

tum-**tusqa** qarap eleńlep turadı. Shaması, qashıp ketiwge ıńǵaylasıp **turǵanın** sezip turman.

Xalmurat Saparov

«Suw — jerdiń qanı» degen temada tekst dúziń.
Qosıqtı tásirli etip oqıń hám yadlap alıń.

Úyretemen úkendi

Shınıǵaman juwırıp,
Muzday suwǵa juwınıp,
Apama járdem beremen,
Úydiń ishın sıpırıp.

Ziywatdin Zamatdinov

132-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli qosımtalardı qoyıp kóshirip jazıń.

1. Esen ertek kitaplar... jaqsı kóre.... 2. Hárbir ertek... dıqqat penen oqıy... 3. Onıń mazmunına ózinshe máni berip otıra... 4. Búgin... oqıǵan erte... oǵada qızıq eken.

Kerekli qosımtalar: -dı, -di, -ti, -gi.

133-shınıǵıw. Tártipsiz jaylasqan sózlerden gáp quraw arqalı bir tekstti payda etiń.

Men oqıyman klasta úshinshi bar
jigirma Klasımızda oqıwshı

1. Qosımtalar neshege bólinedi?
2. Sóz túrlewshi qosımtalar qanday xızmet atqaradı?

134-shınıǵıw. Qosıq qatarların oqıp, qara hárip penen jazılǵan sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ajıratıń.

Paydalı sózdi tıńlasań,
Tártipsizlik qılmasań,
Sabaqtan jalqaw bolmasań,
Men aytaman sen jaqsı.

Ataxan Xojanbaev

135-shınıǵıw. Túbir hám qosımtanıń arasına defis qoyıp kóshirip jazıń.

1. Birlik bar jerde, tirilik bar. 2. Mánisli sóz bahalı, ózi qısqa, ózi jup. 3. Jaylawı otlı bolsa, malı sútli boladı (Naqıl sózler).

136-shınıǵıw. Dórendi sózdi tabıń, sóz jasawshı qosımtalardı anıqlań.

Ata-analar saltanatlı keshege mirát etildi. Keshede duwtarshı qızlar «Qara jorǵa» namasın shertti. Belgili qosıqshı Maqset Ótemuratov ta qosıq ayttı. Ata-analar úylerine kewilli qayttı.

137-shınıǵıw. Kóshirip jazıp, dórendi sózdiń astın sızıń.

Sabaq tamam boldı. Úylerimizge qayttıq. Oqıtıw-

shımız joldan abaylap ótiwdi eskertti. Oqıwshılar «Jol háreketi qádelerin» jaqsı biledi. Bizler baxıtlı balalarmız.

138-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sóz jasawshı qosımtaların qoyıp sóz dizbeklerin kóshirip jazıń.

Awıl... mektep, mektep as... sı, oray... emlew..., shıpa... qız.

Kerekli qosımtalar: -lıq, -xana, -ker.

Joqarıda berilgen sóz dizbeklerin gáp ishinde keltirip jazıń. Dórendi sózlerdiń astın sızıń.

Tómende berilgen sózlerdi úlgi boyınsha kestege túsiriń.

Adamgershilikte, rawajlandırıwdı, ónermentke, kishi-peyillikten, basqarıwǵa.

Túbir sóz	Sóz jasawshı qosımta	Sóz túrlewshı qosımta
júzim	-gershilik	-tiń

1. Dórendi túbir degenimiz ne?
2. Sózlerge qosımtalar qalay jalǵanadı?
3. Túbir dep nege aytamız?
4. Túbirles sózler dep nege aytamız?

ÓTILGENLER BOYÍNSHA TEST SORAWLARÍ

1. Qaraqalpaq tilinde neshe hárip bar?
a) 34   b) 33   d) 32
2. Qaraqalpaq tilinde sesler aytılwına qaray neshege bólinedi?
a) 3   b) 4   d) 2
3. Sózdiń tiykargı máni bildiretuǵın bólegine ne deymiz?
a) qosımta   b) buwın   d) túbir
4. Qosımtalar mánisine qaray neshege bólinedi?
a) 2   b) 3   d) 4
5. Sóz jasawshı qosımtalar qanday sózlerdi jasaydı?
a) dórendi túbir   b) tiykargı túbir   d) qospa sóz
6. Túbiri bir sózler qalay jasaladı?
a) bir túbir sózge hár túrli qosımtalardı qosıw arqalı
b) hár qıylı sózlerge birdey qosımtalardıń qosılıwı arqalı.
d) sózlerdiń qosılısıwı arqalı
7. Qızlardıń sózine qanday qosımtalar jalǵanǵan?
a) sóz jasawshı
b) sóz túrlewshi
d) sóz jasawshı hám sóz túrlewshi
8. Qaysı sózge sóz jasawshı qosımta jalǵanǵan?
a) qaladan

- b) tergewshi
- d) gúllerimizge

9. Ónerment, basshı, balalıq sózleriniń túbirlerin tabıń.

- a) ón, bas, bal
- b) óner, basshı, bala
- d) óner, bas, bala

10. Il, ilgek, ildir, ildirgish sózleri qanday sózler toparına kiredi?

- a) túbirles sózler
- b) tiykar sózler
- d) sóz túrlewshi qosımtalı sózler

11. Quwır sózine qaysı qosımtalardı jalǵasaq dórendi sóz jasaladı.

- a) -mash, -ǵish, -is
- b) -shaq, -dar, -ker.
- d) -shaq -mash, -daq.

SÓZ SHAQAPLARI

§ 21.

ATLIQ

139-shınıǵw. Oqıń. Zattıń atın bildiretuǵın sózlerdi aytıp berıń, tiyisli sorawların qoyıń.

Qıs keldi. Jer betin appaq qar qapladı. Balalar muzda shana aydap júr. Bes-altı bala qarbaba soǵıp atır. Qalbay ata gúrek penen qar tazalap júr. Terekler aq lipas jamılǵan. Qıs júdá gózzal pasıl.

140-shınıǵw. Berilgen sózlerden dáslep kim? soń ne? sorawına juwap beretuǵın sózlerdi terip kóshirip jazıń.

Oqıwshı, stol, ustaz, úyrek, jılqı, súwretshi, ustaz, Lalaxan, tandır, gúl, sportshı, sheńber.

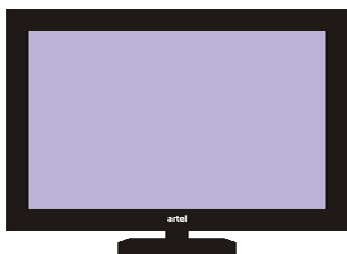
141-shınıǵw. Súwrettiń astındaǵı sorawlarǵa juwap jazıń.

Bul kim?

Bul kim?

Bul ne?

Bul ne?

142-shuniqiw. Kóshirip jazıń. Atlıq sózlerdi tawıp oǵan tiyisli sorawların qoyıń.

Biziń klass ekinshi qabatta jaylasqan. Klasımızda taxta, shkaf, parta, stol hám otırǵıshlar bar. Ayna aldına gúller qoyılǵan. Shkafta qızıqlı ertek kitaplar bar. Sonlıqtan da oqıwshılar kóp erteklerdi biledi.

Zattıń atın bildirip, **kim? ne?** degen sorawlarǵa juwap beretuǵın sózlerdi **atlıq** deymiz.

Mısalı: Aqılbek, Gúlayım, oqıwshı, mektep, kepter, qálem, qaǵaz.

Adamǵa **kim?**, adamnan basqa zatlarǵa **ne?** degen soraw beriledi. Mısalı: Berdimurat, Gúljamal, oqıwshı, sawınshı, shofyor sózleri **kim?** degen, qala, awıl, paxta, mal sózleri **ne?** degen sorawlarǵa juwap beredi.

143-shuniqiw. Oqıń. Naqıl sózlerdiń mánisin túsiniw alıń. Kim? ne? sorawlarınıń qoyılıwın túsindirıń.

1. Jaqsı perzent (**kim?**)—súyinish, jaman perzent

(kim?)—kúyinish. 2. Aqıl (ne?) jastan, hasıl (ne?) tastan shıǵadı. 3. Oqıw (ne?) — oy azıǵı. Bilim (ne?) — er azıǵı. 4. Bilim (ne?) — aqıldıń shıraǵı (naqıllardan).

Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Balalardı kim oqıtadı?
2. Neler aspanda ushadı?
4. Mashinanı kim aydaydı?
5. Neler móńireydi?

Úlgi: Jılqını jılqıman baǵadı.

144-shınıǵıw. Oqıń. Atlıq sózlerdi terip jazıń, tiyisli sorawlar qoyıń.

Jańa jıl

Bizler Jańa jıl bayramın asıǵa kútemiz. Sebebi, bul bayram balalardı úlken quwanışqa bóleydi. Shırsha aǵashları sulıw, ráńbáreń oyınshıqlar menen bezetiledi. Balalar Qar qızı hám Ayaz ata menen birge qosıq, taqmaqlar aytıp, oyın-zawıq quradı. Soń bárshe balalarǵa «Prezident sawǵası» tapsırıladı. Jańa jıl bayramı hár jılı usılay belgilenedi.

145-shınıǵıw. Berilgen atlıq sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń, tiyisli sorawların qoyıń.

Áynek, gúze, Miyirxan, gilem, telefon, ájaǵa.

146-shınıǵıw. Sorawlarǵa awızsha juwap beriń.

1. Klasta qanday zatlar bar?
2. Úshinshi klasta ótiletuǵın pánlerdiń túrlerin aytıp beriń.
3. Klasıńızda kimler jaqsı oqıydı?

147-shınıǵıw. Berilgen atlıq sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ajıratıń. Bul sózlerdiń qanday kásip iyelerin bildirip turǵanlıǵın túsindirıń.

Paxtakesh, salıkesh, balıqshı, qurılısshı, temirshi, pillekesh, ańshı, padashı, etikshi, baǵman.

148-shınıǵıw. Berilgen sózlerge **-paz, -ment, -xana, -ker, -ger** sóz jasawshı qosımtalarınıń tiyislin jalǵap, kóshirip jazıń.

Ilim, óner, mal, bilim, zer, juwap, súwret, as.

149-shınıǵıw. Oyıńızdan 6 túrli kásip iyeleriniń atın tawıp, olardı gáp ishinde keltirip jazıń.

Úlgi: Maqset aǵa mákemede bas esapshı bolıp isleydi.

Atlıq sózlerge sóz jasawshı qosımtalar qo-sılıwı arqalı jańa mánili sózler jasaladı. Mısalı: **bas-shı, gilem-shi, as-paz, kitap-xana, xızmet-ker, paxta-kesh, óner-ment** h.t.b.

Oqıń. Jumbaqlardıń sheshimin tabıń.

1. Baltasız usta, aǵahsız kópir saladı. (S...q)
2. Pisirseń awqat, pisirmeseń qus. (M...k)

3. Sırtı tatlı et,
Ishi qattı tas,
Tastıń ishinde,
Taǵı dámlı as. (Y...k)

150-shınıǵw. Sorawlarǵa awızsha juwap berıń.

1. Sizler qanday úy haywanlarınıń atın bilesiz?
2. Qanday quslardıń atın bilesiz?
3. Qanday jánliklerdi bilesiz?

Úlgi: 1. Úy haywanları: Sıyır, at, qoy, eshki t.b.

151-shınıǵw. Berilgen kásip iyeleriniń jumıs orınların durıs tawıp kóshirip jazıń.

Usta	televideniye isleydi.
Súwretshi	emlewxanada nawqaslardı emleydi.
Shıpaker	adamlardı súwretke túsiredi.
Diktor	ustaxanada ustashılıq etedi.

152-shınıǵw. Dáslep úy haywanlarınıń, soń quslardıń atların bildiretuǵın sózlerdi kóshirip jazıń.

Qarlıǵash, kúshik, qoy, totı, ópepek, eshki, búlbúl, shoshqa, bódene, qırǵawıl, iyt, pıshıq, at, sıyır, túye, qozı, úyrek, tawıs, tawıq.

§ 22.

ATLÍQTÍŃ BIRLIK HÁM KÓPLIK TÚRI

153-shınıǵw. Baǵananıń eki tárepindegi sózlerdiń mánilerin salıstırıp oquń hám túsindirıń.

stol
tal
qız
kepter
gúl

stollar
tallar
qızlar
kepterler
gúller

154-shınıǵıw. Tómendegi ay atların tórt máwsimge bólip jazıń. Máwsimler haqqında ne bilesiz, aytıp beriń.

Yanvar, avgust, sentyabr, iyul, mart, fevral, dekabr, may, noyabr, aprel, oktyabr, iyun.

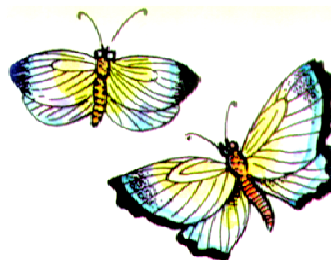
Úlgi: Mart, aprel, may — báhár ayları.

Súwretke qarań. Astındaǵı sorawlarǵa juwap beriń.

Bular kimler?

Bular neler?

Bul ne?

Bul ne?

Hárbir súwretke bir gáp qurań. Atlıq sózlerge qanday qosımtalardı qosqanıńızdı aytıp beriń.

155-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına **-lar, -ler** qosımtalarınıń tiyislisin qoyıp jazıń. Birlik hám kóplik mánini salıstırıń.

shóje-shóje...

dápter-dápter...

kitap-kitap...

alma-alma...

qálem-qálem...

júzim-júzim...

parta-parta...

shımshıq-shımshıq...

Atlıq sózler birlik hám kóplik túrinde aytıladı. Zattıń kópligin bildiriw ushın onıń bir-lik túrine **-lar, -ler** qosımtaları jalǵanadı. Bular **kóplik jalǵaw** dep ataladı. Mısalı: bala-**lar**, dápter-**ler**, ǵaz-**lar**, úyrek-**ler**, aǵash-**lar**, miywe-**ler**.

156-shınıǵıw. Yadıńızdan palız ónimleriniń atların aytıp beriń, olardıń kóplik jalǵawların jalǵań.

Kapusta, pomidor, piyaz, geshir sózlerin qatnastırıp, hárqaysısına tiyisli ayırım gáp qurap jazıń.

157-shınıǵıw. Eginlerdiń hám ósimliklerdiń atların kóshirip jazıń. Ayırım sózlerdiń dara turıp kóplik máni ańlatatuǵının bilip alıń.

1. Júweri, salı, tarı, gúnji, mákke, lobiya, másh.

2. Jantaq, sheńgel, qamıs, ádiraspan, qarabaraq.

158-shınıǵıw. Tómenдеgi kóplik mánidegi atlıq sózlerdi birlik mánige aylandırıp aytıń.

Klaslar, kósheler, ġarbızlar, úyrekler, ġazlar, qawınlar, asqabaqlar, kepterler, shójeler, avtobuslar.

159-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına kóplik jalǵawlarınıń tiyislinin jalǵap, kóshirip jazıń.

1. Jaqında samolyot...dıń modelin jasawshı... jarısı bolıp ótti. 2. Avtomodelshi... jarısı parkte ótkerildi. 3. Shóje... dán jep atır. 4. Gúzde qus... jıllı jaqlarǵa ushıp ketedi.

|| Kóplik mánini bildiretuǵın atlıq sózlerge **kimler?** ||
neler? degen soraw beriledi. Mısalı: jap-lar,
|| salma-lar, ósimlik-ler, kiyim-ler. ||

160-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Tiykargı túbir túrinde kelgen atlıq sózlerdi aytıp beriń. Tiyisli sorawın qoyıń.

Paxta bar jerde shigit bar,
Kól bar jerde balıq bar,
Suw bar jerde xalıq bar,
Kún bar jerde tún bar.

Tilewbergen Jumamuratov

161-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerin qoyıp, kóshirip jazıń. Bul sózlerge tiyisli sorawlar qoyıń.

1. ... sabaqtı túsindirip atır. 2. ... tıńlap otır. ... júdá qızıqlı ótti. 4. ... taxtaǵa shıqtı. 5. Taxtada ... isledi. Úyge ... berildi.

Kerekli sozler: balalar, sabaq, muǵallım, Salamat, tapsırma, shınıǵıw.

162-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıp shıǵıp, juwabın tabıń. Kóplik máńide kelgen atlıq sózlerdi aytıp berıń.

Shákirt túwe ustazlar,
Dawısına baǵınar,
Demalısta balalar,
Dawısın onıń saǵınar. (Q...w)

|| Eger sóz túbiri, juwan buwınlı bolsa **-lar**, ||
|| jıńışke buwınlı bolsa **-ler** jalǵawı jalǵánadı. ||

163-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Qara hárip penen berilgen sózlerdiń qanday sanda turǵanlıǵın aytıp berıń.

— Meniń atım **qara tal**,
Egiń meni, **balalar**,
Óskennen soń sayamda,
Otır meyli, demińdi al.

Ermekbay Ákimbaev

164-shınıǵıw. Kesteni toltırıń. Óz múshelerińizdiń atların atap berıń.

Atlıq sózler	-lar	-ler
Bawır	+	
Júrek		+
Qulaq		
Ayaq		
Kóz		

Barmaq		
Ókpe		
Til		
Qol		
Bas		
Murın		

165-shınıǵıw. Tórende berilgen sózlerdiń járdeminde «Úlkemizge báhár keldi» degen temada kishi gúrriń jazıń.

Taw, qala, báhár, jawın, kók maysa, terekler, búrtik, miywe aǵashı, baǵ, tuqım, atız.

Súwretke dıqqat penen qarań. Sorawlarǵa juwap beriń. Juwaplarıńız boyınsha tekst dúziń.

1. Diyxanlar teplicağa neler ekken?
2. Oqıwshılar ne qılıp atır?
3. Oqıwshılarğa kim bassılıq etip atır?

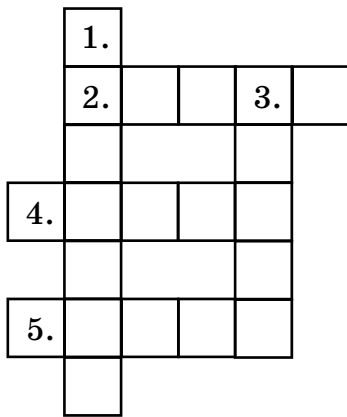
Kerekli sózler: teplica, pomidor, qıyar, topıraqtı jumsartıp atır, pomidor terip atır, suw quyıp atır, mol zúraát.

166-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge soraw qoyıń.

1. **Oqıwshı** tapsırmanı orınladı.
2. **Oqıwshı-lar** klass ishın tazaladı.
3. **Búlbúller** baǵda sayrap atır.
4. **Búlbúl** qápeste jasay almaydı.
5. Báhárde **qarlıǵashlar** ushıp keledi.
6. **Qarlıǵash** — biziń dostımız.

Basqatırmanı sheshiń.

Tigine: 1. Nawrızlıq milliy taǵam. 3. Kemege bekitilgen jup tayaq.

Kesesine: 2. Suwda jasawshı qus. 4. Miywesiz aǵash. 5. Oǵan bópelerdi bóleydi.

167-shınıǵıw. Qosıqtı túsiniq oqıń. Atlıq sózlerge jalǵanıp turǵan qosımtalardı aytıp berıń.

Tuwısqan xalqıma,
Tınıshlıq kerek,
Tınıshlıq ushın,
Soǵadı júrek.

Xalmurat Saparov

168-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Atlıq sózlerge qanday jalǵawlar jalǵanǵanın aytıp berıń.

— Kiyimi qayda shabaqtıń,
Tońbay ma suwda ayt, aǵa?!
Dep, kishkene Abatım,
Soradı neshshe qaytara.
Bunı tıńlap Azatım,
— Bilmeseń bilip qoy, — dedi,—
Tońbaydı, qara, shabaqtıń,
Bar qabırshaq «kóylegi»...

Saǵın Ziyaov

169-shınıǵıw. Tómende berilgen atlıq sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń. Atlıq sózlerge jalǵanıp kelgen jalǵawlardıń astın sızıń.

Dápterim, dápterıń, dápteri, oqıwshıman, oqıwshısań,
oqıwshı.

170-shınıǵw. Sorawlardıń ornına tiyisli atlıq sózlerdi qoyıp, gáplerdi kóshirip jazıń.

1. Meniń... (kim?) — fabrikada sheber tigiwshi.
2. ... (kimniń?) tikken kiyimleri sulıw, jaqsı boladı.
3. ... (kimdi?) hámme húrmet penen tilge aladı.
4. Úyde ... (kimge?) hámmebiz kómekelemiz.

Kerekli sózler: Apamniń, apam, apamdı, apama.

Atlıq sózlerge basqa da sóz túrlewshi qosımtalar jalǵana beredi. Mısalı: 1. **Úydiń** ishi tap-taza. 2. **Aǵam atızdı** suwǵarıp atır. 3. **Islamniń** inisi mektepke baradı.

171-shınıǵw. Qosıqtı oqıń. Atlıq sózlerge qoyılǵan sorawlardıń ózgeriw sebebine itibar beriń.

Aytqanı taǵı atamniń (kimniń?):
Miyнет súygish bol deydi.
Miyнет etken adamniń (kimniń?)
Nesiybesi (nesi?) mol deydi.

Xalmurat Saparov

172-shınıǵw. Atlıq sózlerge qosımtalardıń tiyislin qoyıp kóshirip jazıń. Olardıń xızmetin túsindirıń.

Búgin bahár paslı (-nıń, -niń) dáslepki kúni. Endi

átirap jasıl tús (-qa, -ke) enedi. Diyxan babalar (-ımız, -imiz) egis (-qa, -ke) tayarlanadı. Oqıwshılar da hár kúni shembilik (-qa, -ke) baradı. Mektep átirap (-ına, -ine) náller otırǵızdıq.

173-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi baylanıstırıp gáp qurań hám qanday qosımtalardı jalǵaǵanıńızdı túsindiriniń.

1. Mektep, Nawrız bayram, ótkerildi.
2. Xayrulla, úke, úshinshi, klass, oqıydı.
3. Maxmud, gúres, birinshi, orın, aldı.

174-shınıǵıw. Tómendegi sózlerge qawsırmanıń ishinde tiyisli sorawların qoyıp, kóshirip jazıń.

Kanallarda, paxtada, eginnen, shopanlarǵa, jońsh-qadan, súwretlerdi, klasqa, buzawlardı, súwretshilerge.

- Úlgi:
1. Súwretten (neden?) ...
  2. Temirshiniń (kimniń?) ...

175-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp gáplerdi kóshirip jazıń.

1. ... keldi. 2. Quyashtıń ... tońlardı eritip jiberdi. 3. ... uyalarınan ushıp shıǵıp, ... qasına keldi. Ol bir tutas gúllegen eken. 4. Pal hárreler ushıp-qonıp ... jıynawǵa kiristi.

Kerekli sózler: Báhár, nurları, pal hárreleri, pal, erik aǵashınıń.

176-shınıǵw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan qosımtalardıń qanday xızmet atqarıp turǵanlıǵın túsindirip beriń.

Tashkent

Tashkent — eń eski hám kórkem qala. Bul qaladan hár qıylı sawda kárwanları ótken. Jergilikli xalıq sawdagerlerdi jaqsı kútip alǵan. Óz ara sawda-satıq rawajlangán. Bara-bara qala sawda orayına aylanǵan.

177-shınıǵw. Naqıllardı oqıp shıǵıp, mánilerin túsindiriniń. Atlıq sózlerge jalǵanıp turǵan jalǵawlardı aytıń.

1. Jolǵa shıqsań, joldasıńdı tawıp shıq. 2. As — adamnıń arqawı. 3. Ananıń kewli balada, balanıń kewli dalada. 4. Jamannan qash, jaqsıǵa jantas.

178-shınıǵw. Berilgen sózler járdeminde gápler qurap jazıń.

1. qosıqların, shayırdıń, xalqımız, súyip oqıy-dı, Berdaq.

2. — «Qırq qız», bar, dóretpeleriniń biri, dástanı, ólmes, qaraqalpaq, xalqınıń.

3. kórdik, Topıraqqalanı, barıp, bizler.
4. gazetasına, jazıldı, «Jetkinshek» Aysánem.

§ 23.

**MENSHIKLI HÁM ĞALABALÍQ
ATLÍQ**

179-shınıǵıw. Kesteniń eki tárepindegi atlıq sózlerdi salıstırıń. Sózlerdiń jazılıwına itibar beriń.

Parta, stol,	Ámiwdárya, Dawıtkól
kól, kóshe dala,	Qarataw, Tashkent, Nókis,
kitap, taw,	Samarqand, «Doslıq» kanalı.

180-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp shıǵıp, uluwmalıq máni bildirip turǵan atlıqlardı aytıp beriń. Bul sózlerdiń uluwmalıq máni bildiriw sebebin túsindiriń.

Jaylaw sáni bir bólek,
 Jasil shópler jaylawda,
 Qızıqtırdı meni kóp,
 Jaylawdaǵı bay sawǵa.

Ábilqasım Ótepbergenov

181-shınıǵıw. Sózlerdi kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń astın sızın.

Pishen, sheńgel, **Sahibjamal**, ılaq, **Sultanbek**, shulıq,

kompyuter, «Balam» qosıǵı, dárya, Qazaqdárya, teńiz, Aral teńizi, Asanbiy kóshesi.

182-shınıǵıw. Dáslep uluwmalıq mánide, soń jeke arnawlı qoyılǵan sózlerdi tabıń.

Muǵallım, «Ǵumsha» jurnalı, keli-kelsap, Kúnxoja, Aybúyir tawı, muzlatqısh, Xojeli, tandır, Samanbay elatı, Q.Ayımbetov kóshesi, seksewil.

Adamǵa, zatlarǵa arnalıp qoyılǵan attı **men-shikli atlıq** deymiz. Menshikli atlıqlar bas hárip penen jazıladı. Mısalı: Qońırat, Qanlıkól, Xojeli, Ájiniyaz, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetası, «Aqdárya» romanı, A. Dosnazarov kóshesi, «Jetkinshek» gazetası.

183-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerden adam atların, soń awıl, qala, rayon atların bildiretuǵın sózlerdi kóshirip jazıń.

Sábik awıl, Nókis, Sadıq, Taqıyatas, Qumbız awıl, Jolmırza, Xojeli, Abbas, Moynaq, Shımbay.

184-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Gazeta, jurnal, shıǵarma atlarınıń jazılıwına itibar beriń.

1. Men «Jetkinshek» gazetasına jazıldım. 2. «Ámiw-dárya» jurnalı ayına bir ret shıǵadı. 3. Bizler

Xalmurat Saparovtın «Ǵárezsizlik ǵumshaları» qosıǵın oqıdıq.

185-shınıǵw. Oqın. Menshikli hám ǵalabalıq atlıqlardı tawıp, olardıń ózgesheligin túsindirip berin.

1. Ámiwdárya rayonınıń arqa tárepinde Qarataw kósilip jatır. 2. Altinkól xojalıǵı Qanlıkól rayonına kiredi. 3. Jaman arba jol buzar, jaman adam el buzar. 4. Dúkannan Azatqa dápter, qálem, sızǵısh aldım.

186-shınıǵw. Kóshirip jazın. Menshikli atlıqlardıń astın bir, ǵalabalıq atlıqlardıń astın eki sızın. Olardıń jazılıwına itibar berin.

1. Nókisten Samarqand, Tashkent qalalarına avtobuslar úzliksiz qatnap turadı. 2. Oqıwshılar «Qarlıǵash» jurnalın súyip oqıydı. 3. Miynet adamdı dańqqa bóleydi.

187-shınıǵw. Berilgen sózlerden menshikli atlıq sózlerdi terip, dápterinizge kóshirip jazın.

Baqısı, shayır, kól, «Berdaq» kinoteatrı, Qaraqum, Dawıtkól, toǵay, dala, Aqshakól, terek, egin, Polat, Qattıaǵar kanalı, Mehriban, «Bozuǵlan» dástanı.

188-shınıǵw. Qosıqtı oqıp shıǵın, menshikli atlıqlardı aytıp berin.

Dástan bolǵan talay shayıǵa,
Dáwlet qonıp Úrge, Zayıǵa,
Dáwran qayta dúrlesin deseń,
Táǵdir, Aralımnan ayırma.

Saǵın Ziyaov

Zatlarǵa uluwma qoyılǵan attı **ǵalabalıq atlıq** deymiz. Ǵalabalıq atlıqlar kishi hárip penen jazıladı. Mısalı: *adam, oqıwshı, kanal, t.b.*

189-shınıǵıw. Tómenдеgi gáplerdi oqıp, ishinen gazeta, jurnal, kitap atların awızsha aytıp berıń.

1. Respublikamız orayınan «Erkin Qaraqalpaqstan», «Qaraqalpaqstan jasları», «Jetkinshek» t.b. gazetalar shıǵadı. 2. «Ámiwdárya» jurnalı — Qaraqalpaqstan xalqınıń súyikli jurnalı. 3. Mektep kitapxanasında X. Saparovtıń «Altın dáwran» kitabı bar. 4. Húrlıxan S. Tájimuratovtıń «Gúbelek» kitapshasın oqıp shıqtı.

190-shınıǵıw. Menshikli atlıqlardı álipbe tártibi menen jazıń. Menshikli atlıqlardıń jazılıwına dıqqat awdarıń.

Berdaq Ǵarǵabay ulı, Ájiniyaz Qosıbay ulı, Ǵafur Ǵulam, Shıńǵıs Aytmatov, Karamatdin Sultanov, Ibrayım Yusupov, Tólepbergen Qayıpbergenov.

Jumbaqlardı oqıp shıǵıń. Ǵalabalıq atlıq sózlerdi tabıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

1. Qara atım qaltıraydı,
Qabırǵası jaltıraydı.

(*mns*)

191-shınıǵıw. Berilgen ǵalabalıq atlıqlardı qatnastırıp, hárqaysısına ayırım ǵáp qurań, tiyisli sorawların qoyıń.

Kanal, kóshe, balalar, muǵallım, mektep, aspan.

Úlgi: Balalar (kimler) — biziń keleshegimiz.

192-shınıǵıw. Tómendegi menshikli atlıqlardan jer-suw atların bir bólek, mámleket atların bir bólek kóshirip jazıń.

Qaraqalpaqstan, Ózbekstan, Túrkménstan, Qırǵızstan, Tájikstan, Topıraqqala, Jambasqala, Sırdárya, Bórshıtaw, Bestóbe, Xojakól, Ámiwdárya.

193-shınıǵıw. Tekstti oqıń hám mazmunın sóylep beriń.

Ústirtte kiyikler kóp. Olar pada-pada bolıp júrer edi. Bir kiyik eki ılaǵı menen adastı. Padasın izledi. Shóbi hám suwı kóp jerge keldi. Sol jerde kóp kún júrdi. Bir kúni olarǵa qasqır topıldı. Kiyik ılaqların qorǵadı. Kiyik qasqırdı tepti. Qasqırdıń bir kózi shıqtı. Biraq, kiyik te jaralı boldı.

Tilewbergen Jumamuratov

194-shınıǵw. Tómenдеgi talaplar boyınsha ózińizge tanıs menshikli atlıqlardan mısал keltiriń.

1. Doslarıńızdıń atları, familiyalарı;
2. Qala, rayon atları;
3. Jer-suw atları;
4. Kitap atları;

Úlgi: Jer-suw atları: Bozataw, Qaraterеń t.b.

Ózlerińizge tanıs shıǵarmalardan menshikli atlıqqa 4 sóz, ǵalabalıq atlıqqa 5 sóz tawıp jazıń.

1. Atlıq degenimiz ne?
2. Atlıqtıń neshe túri bar?
3. Atlıqtıń kóplik túri qalay jasaladı?
4. Menshikli atlıqlar degenimiz ne?
5. Ǵalabalıq atlıqlar degenimiz ne?

ÓTILGENLER BOYÍNSHA TEST SORAWLARÍ

**1. Zattıń ... bildiretuǵın sózler atlıq dep ataladı.
Qaǵıydanı tolıqtırıń.**

- a) túr-túsin
- b) atın
- d) is-háreketin

2. Inabat apa bizlerge sabaq beredi. Gápten atlıqtı tabıń.

- a) sabaq beredi
- b) Inabat apa
- d) bizlerge

3. Ananiń kewli balada, balaniń kewli dalada. Gápte atlıqlarǵa qanday qosımtalar jalǵanǵan?

- a) sóz túrlewshi qosımtalar
- b) sóz jasawshı qosımtalar
- d) kóplik jalǵaw

4. As..., kitap..., is..., óner... Sózlerine qanday qosımtalar jalǵanadı?

- a) -xana, -xor, -stan, -paz
- b) -ker, -paz, -shı, -shi
- d) -paz, -xana, -ker, -ment

5. Alistan tawlar sulıw bolıp kórinedi. Astı sızılǵan sóz qanday mánide qollanılǵan?

- a) kóplik
- b) birlik
- d) dórendi sóz túrinde

6. Jarqınay, Maxmud, Doslıq, Tashkent. Berilgen sózler qanday atlıqlar?

- a) ǵalabalıq atlıq
- b) menshikli atlıq
- d) adam atların bildiretuǵın sózler

7. Ábdiramet aǵa jańa kompyuter hám uyalı telefon

satıp aldı. Astı sızılğan sózler atlıqtıń qaysı túrine kiredi?

- a) menshikli atlıq
- b) kóplik jalǵawlı atlıq
- d) ǵalabalıq atlıq

8. Lala sabaǵı... jaqsı baha... oqıydı. Gápte qanday qosımtalar túsirilip qaldırılǵan?

- a) -nda, -nı, -lar
- b) -nan, -lar, -dı
- d) -nan, -lar, -ǵa

9. Eger sóz túbiri juwan buwınlı bolsa, onda oǵan ... kóplik jalǵawı jalǵanadı. Qaǵıydanı tolıqtırın.

- a) -lar
- b) -shı
- d) -ler

10. Jer-suw atların bildiretuǵın atlıq sozlerdi tabın.

- a) Qumbız awıl, Súwenli kanalı
- b) Ózbekstan, Tyan-shan tawı
- d) Aral teńizi, Doslıq kanalı

§ 24.

KELBETLIK

195-shınıǵıw. Oqıń. **Qanday? qaysı?** sorawlarına juwap beretuǵın sózlerdiń qaysıları zattıń túr-túsin, sapasın, kólemin, dámin bildirip turǵanın aytıp beriń.

Quwraq (qanday?) aǵash, qalıń (qanday?) qar, uzın (qanday?) terek, ala (qanday?) ǵarbız, tórgi (qaysı?)

bólme, jasıl (qanday?) japıraq, mazalı (qanday?) qawın.

196-shınıǵıw. Kelbetlik sózlerdi zatlıq mánidegi atlıq sózler menen qosa terip jazıń. Kelbetlik sózlerge sorawların qoyıń.

Rayon orayına **biyik** jaylar salındı. Rayonda **jańa** mektep, **sulıw** balalar baqshası, **kóp qabatlı** turaq jaylar bar. Klasımızdıń aynaları **úlken**, ishi **jaqtılı**. Klasımızda **tártipli**, **ádepli** oqıwshılar kóp.

197-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına atlıq sózlerdiń tiyislin qoyıp kóshirip jazıń.

1. Aq, juqa ....
2. Mazalı, shireli, suwlı...
3. Qızıl, sarı, jasıl, aq ...
4. Juwan, uzın ...

Kerekli sózler: qaǵaz, aǵash, gúller, qawın.

Zattıń túr-túsin, sapasın, kólemin bildiretuǵın sózlerdi **kelbetlik** deymiz. Kelbetlik sózler **qanday? qaysı?** degen sorawlargá juwap beredi.

Mısalı: **juwan** aǵash, **uqıplı** bala, **móldir** suw.

198-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Ishinen kelbetlik sózlerdi tabıń. Tiyisli sorawlar qoyıń.

Baxıtlı, shadlı Watanda
Qanday qızıq, jaslıq shaq,
Qaraǵanda kóz tartqan,
Qulpı dóngeñ sulıw baǵ.

Xalmurat Saparov

199-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına atlıq sózlerdi qoyıp kóshirip jazıń. Kelbetliklerge sorawlar qoyıń.

Isker..., semiz..., sarı..., tereń..., jıllı..., kishi....
Kerekli sózler: kól, qoy, adam, gúl, bólme, qora.

Súwretke dıqqat penen názer salıń. Tómenдеgi sózlerden paydalanıp súwretke sıpatlama beriń.

Mehriban, keńpeyil, bilimli, tártipli, ádepli, húrmetli, aqıllı, tájiriybeli, azada, zıyalı, kishi-peyil, uqıplı, sıylasıqlı.

Úlgi: Ana — mehriban, keńpeyil, dana, ádiwli.

200-shınıǵıw. qosıqtı oqıń. Kelbetlik sózlerdi tabıń.

Aynanayın jaqsı bala,
Maqsetiń ne aytshı, bala,
Apań kútip júrgen shıǵar,
Tez úyińe qaytshı, bala.

Ábdirazaq Seytjanov

201-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Kelbetlik sózlerdiń astın sızıń.
Tiyisli sorawların qoyıń. Jańıltpashtı yadlap alıń.

Qara tawıq, ala tawıq,
Shaytan tawıq, shubar tawıq,
Pári mamıq shóje tawıq,
Shópshegeni sarı qawıq.

202-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerge kelbetliklerdiń tiyislin qoyıp gáp ishinde keltirip jazıń.

... qatıq, ... qawın, ... nan, ... alma.

Kerekli sozler: mazalı, dushshı, turıshlı, jumsaq.

203-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Kelbetlik sózlerdiń astın sızıń.

1. Juwan, uzın ... 2. Keń, jaqtılı, ... 3. Qızıl, domalaq ... 4. Aq, jumsaq ... 5. Aqıllı, tártipli, úlgili ...

Kerekli sózler: jay, ağash, terek, pomidor, paxta, qız.

204-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Kelbetliklerdi tabıń hám sorawlar qoyıń. Shayır Nókisti qalay táriyiplegen?

Kóshe boyı záwlim jay,
Boy tiklegen ayma-ay,
Tań qalasań yapırmay,
Sulıw qala Nókisim.

Árepbay Xalmuratov

Kelbetlik sózlerdiń mánislerine qaray, sorawlardıń ornına tiyisli sózlerin qoyıp kóshirip jazıń.

1. Juwan, uzın, japıraqlı, qattı (ne?)
2. Biyik, keń, jaqtılı, jıllı, jańa (ne?)
3. Domalaq, úlken, ala, mazalı (ne?)
4. Aqıllı, tártipli, shaqqan, bilgish (kim?)

Kerekli sózler: bala, ağash, jay, ğarbız.

205-shınıǵıw. Sorawlardıń ornına zattıń sapasın bildiretuǵın sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń.

(Qanday?) kóylek. (Qanday?) jay. (Qanday?) usta.
(Qanday?) qala. (Qaysı?) bólme. (Qanday?) kitap.
(Qanday?) el. (Qanday?) aspan. (Qanday?) jigit.

Kerekli sózler: záwlim, sheber, keń, shıraylı, kórkem, qızıqlı, birlikli, ashıq, qarıwlı.

206-shınıǵıw. Mánilerine qaray kelbetlik sózlerdi tusındaǵı atlıq sózler menen qatar baylanıstırıp aytıp beriń. Kelbetlik sózlerge sorawlar qoyıń.

1. Tarǵıl, mazalı, keń — qawın, pıshıq, dala,
2. Uzun, kelte, biyik, — jip, aǵash, jay
3. Qalıń, tınıq, buyra — suw, toǵay, shash.

Tekstti oqıp, mazmunın sóylep beriń. «Meniń anam» temasında kishi gúrriń jazıń.

8-MART — HAYAL-QÍZLAR BAYRAMÍ

Ana diyarımızǵa báhár keldi. Báhár keliwden analarımızdıń bayramı keledi. Men anamdı júdá jaqsı kóremen. Anama sawǵa tayarladım. Ámiyna bayramǵa arnap jazǵan qosıǵın anasına oqıp berdi. Mektebimizde muǵallimlerimizdiń kópshiligin hayal-qızlar quraydı. Olardı bayram menen qutlıqlaymız!

207-shınıǵıw. Gápplerdi oqıp shıǵıń. **Qanday?** degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tawıp aytıp beriń.

1. Qalıń qar jawdı. 2. Hámme jıllı kiyimlerin kiydi.
3. Jas balalar kewilli oynap júr. 4. Bizler baxıtlı, shadlı turmısta jasaymız.

208-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli kelbetlik sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

1. Dáwletnazar qaǵazdan ... oyınshıqlar isledi. 2. Murattıń ... qozısı bar. Onıń júnleri ... 3. Muǵallım ... gúrriń aytıp berdi.

Kerekli sózler: túrli, jıp-jıltır, qızıqlı, sulıw.

Jumbaqtı oqıń. Kelbetlik sózlerdiń qanday sózler menen birge kelgenligin túsindirıń.

Japıraǵı **súyir** bolsa da,
Sayası **qoyıw** túsedi.
Shaqası kóp bolsın dep,
Gelleklep onı kesedi.

(107 v.10b)

Xalmurat Saparov

209-shınıǵıw. Tómenдеgi kelbetlik sózlerge mánisi jaǵınan baylanısıp keletuǵın atlıq sózlerdi qosıp, gáp qurap jazıń.

Mazalı, sayız, qızıl, ashshı, qoyıw, juqa.

Úlgi: Bizler sayız suwǵa shomıldıq.

210-shınıǵıw. Mánili, uzaq, shireli, qara, dámsiz, qısqa, ótkir, isker degen kelbetlik sózlerdiń keynine tiyisli atlıq sózlerdi qosıp kóshirip jazıń.

qanday? ne? qanday? ne?

Úlgi: dámsiz qawın, dúziw aǵash t.b.

211-shınıǵıw. Jumbaqlardı oqıń. Kelbetlik sózlerdi ózine baylanıslı sózleri menen qosa aytıp berıń.

1. Eki gilem, **keń** gilem,
Ekewi de **teń** gilem.

(uvǵov uvvı ııf)

2. **Jalpaq** tabanlı,
Shólge shıdamlı,
Ózi de **úlken**,
Alshańlap júrgen.

(ǝfııı)

212-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Kelbetlik sózlerdiń astın sızıń. Olar zattıń qanday belgilerin bildirip tur?

1. Mektebimizdiń úlken baǵı bar. 2. Baǵda aq, qızıl almalar sıırıp tur. 3. Almaları mazalı, turıshlı. 4. Júzimniń iri, domalaq, mayda, sopaq sortları bar.

213-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń. Olardıń zattıń qanday belgilerin bildirip kelgenligin aytıp berıń.

Taza, bálent, qısqa, tártipsiz, kólemlı, sayalı.

214-shınıǵıw. Atlıq sózlerdiń aldına mánisine qarap kelbetlik sózlerdi qosıp, kóshirip jazıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

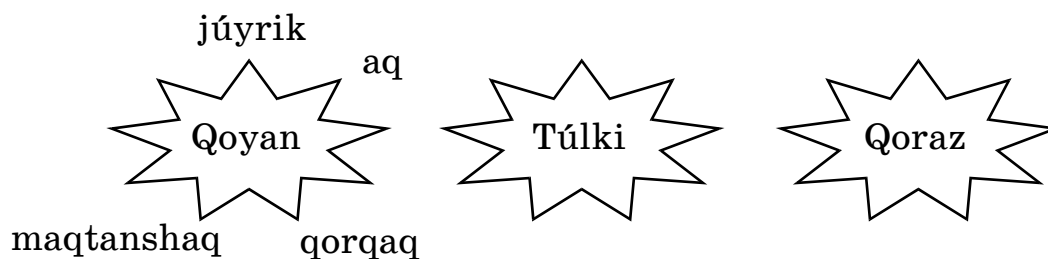
Shayır, shıǵarma, kól, qálem, shóp, topıraq, piyaz, sıyır, kiyim, oqıwshı, bala, qurılısshı.

qanday? kim? qanday? ne?

Úlgi: Ataqlı shayır, kórkem shıǵarma,...

Tómendegi ertek qaharmanlarına kelbetlik sózlerden paydalanıp sıpatlama beriń.

215-shınıǵıw. Oqıń. Kelbetliklerdiń sorawların qoyıń.

1. Kóldiń eteginde kók maysa pishenler ósip tur.
2. Ayzada kishkene dosları menen oynadı.
3. Muǵallım taza temanı túsindirdi.
4. Batırbek — tártipli oqıwshı.

216-shınıǵıw. Berilgen sózlerdiń ishinen zattıń túr-túsin bildiretuǵın kelbetliklerdi terip jazıń.

Aq, bos, jaqsı, úlken, jıllı, sarı, dóńgelek, sulıw, tolıq, semiz, tar, qalıń, jasıl, mazalı, gózzal.

217-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp shıǵıń, kelbetlik sózlerdi aytıp beriń.

Ala ğarbız, aq ğarbız,
Qara ğarbız, kók ğarbız,
Hár shanaqta tórt-besten,
Teńkeyip jatqan kóp ğarbız.

Qosıqtı yadlap alıń.

Til ósiriw

218-shınıǵıw. Jańıltpashtı kóshirip jazıń hám yadlap alıń. Kelbetlik sózlerdi tabıń. Astın sızıń.

Biziń kóshe,
Qısqa kóshe,
Taza kóshe,
Hámmege,
Onda oynar,
Kóp balalar,
Túrli-túrli,
Oyınlar.

Genjebay Júginisov

219-shınıǵıw. Naqıldı kóshirip jazıń. Mazmunın óz sózińiz benen túsindirıń. Kelbetliklerdiń astın sızıń.

1. Durıs sóz qılıshtan ótkir. 2. Ata dańqı me-nen ul ósedi, ana dańqı menen qız ósedi. 3. Bilek súrindirmegendi, bilim súrindiredi. 4. Óziń bilseń basqaǵa úyret.

1. Kelbetlik qanday máni bildiredi? Mısallar keltiriń.
2. Kelbetlik sózler qanday mánidegi sózler menen baylanısıp keledi? Mısal keltirip, aytıp beriń.
3. Zattıń túr-túsin, dámin, kólemin, sapasın bildiretuǵın sózlerdi aytıp beriń.
4. Atlıqtıń birlik túrińiń hám kóplik túrińiń aldına kelbetlik sózlerdi baylanıstırıp aytıń.

ÓTILGENLER BOYÍNSHA TEST SORAWLARÍ

1. Zattıń ... bildiretuǵın sózler kelbetlik dep ataladı. Anıqlamanı tolıqtırıń.

- a) túr-túsin
- b) atın
- d) sanın

2. Salamat aq kóylek, qara shalbar kiyip klasqa kirip keldi. Gápten kelbetlik sózlerdi tabıń.

- a) Salamat, klasqa
- b) kóylek, shalbar

- d) aq, qara
- 3. Zattın kólemin bildiretuǵın sózlerdi tabıń.**
- a) mazalı, sulıw, úlken
b) aqıllı, ashshı, sabırlı
d) úlken, dóńgelek, uzın
- 4. ... dos jan azıǵı. Naqıldı tolıqtırın.**
- a) jaqsı
b) jaman
d) tártipli
- 5. Mina qudıqtın suwı shiyrin eken. Astı sızılǵan sóz zattın qanday belgisin bildiredi?**
- a) sıpatın
b) dámin
d) kólemin
- 6. Kelbetlik qanday sorawlarǵa juwap beredi?**
- a) kim? ne?
b) qanday? qaysı?
d) qashan? qalay?
- 7. ... ana, ... úlke. Kóp noqattın ornına qanday kelbetlik sózler qoyılıwı kerek?**
- a) mehriban, quyashlı
b) jawız, mazalı
d) ádiwli, taza
- 8. Bilegi kúshli birdi jıǵadı,
Bilimi kúshli mıńdı jıǵadı. Kelbetlik sózdi tabıń.**

- a) Bilegi, bilimi
- b) kúshli
- d) birdi, mıńdı

9. Men bar bilgenimdi aq qaǵazǵa túsirdim. Astı sızılǵan sóz zattıń qanday belgisin bildiredi?

- a) dámin
- b) sapasın
- d) túr-túsin

10. Miynetkesh, qara, kishkene, shaqqan. Bul sıpatlama qaysı haywan yaki jáńlikke berilgen?

- a) qumırsqa
- b) tasbaqa
- d) túlki

§ 25.

SANLIQ

220-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge sorawlar qoyıń.

1. Azanda saat **jetide** turaman. 2. Bizler **birinshi** smenada oqıymız. 3. Sabaq azanǵı saat **segiz yarım**da baslanadı. 4. Biziń klasta **jigirma segiz** oqıwshı oqıydı.

221-shınıǵıw. Sorawlarǵa tolıq juwap beriń. **Qansha? neshe? neshinshi?** degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp beriń.

1. Klasıńızda qansha oqıwshı bar?
2. Klasıńızdaǵı parta neshe qatarǵa qoyılǵan?
3. Óziń neshinshi partada otırasań?
4. Búgin hápteniń neshinshi kúni?

Úlgi: Klasımızda jigirma bes oqıwshı bar.

222-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına sandı bildiretuǵın sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Sandı bildiretuǵın sózlerdi jazıw menen jazıń.

1. Meniń sumkamda ... kitap, dápter, ... qálem bar. 2. Búgin sabaqqa ... oqıwshı qatnastı. 3. Men azanda saat ... turaman.

Zattıń sanın, qatar tártibin, muǵdarın bildiretuǵın sózlerdi **sanlıq** deymiz. Sanlıq sózlerge **neshe? qansha? neshinshi?** degen sorawlar qoyıladı. Mısalı: **úsh** dápter, **besinshi** kún.

223-shınıǵıw. Jumbaqlardı túsiniw oqıń. Sanlıq sózlerdi tabıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Biz, biz, biz edik.
 Otız eki qız edik.
 Bir taxtaǵa dizildik,
 Birim-birim úzildik.

(s17)

224-shınıǵıw. Qawsırmanıń ishine tiyisli sorawların qoyıp, kóshirip jazıń.

1. Ziyadanıń ájaǵası besinshi ( ) klasta oqıydı.
2. Klasımızdan on altı ( ) oqıwshı hár túrli dógereklerge qatnasadı.
3. Temirbek mekteptegi jarısta besinshi ( ) orındı iyeledi.

225-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi kóshirip jazıń. Sanlıq sózlerdiń astın sızıp, ústine tiyisli sorawların qoyıń.

Úshinshi qabat, on altı parta, otızlaǵan túp miywe aǵashı, besinshi klass, jigirma dápter.

neshinshi? qansha?

Úlgi: Segizinshi klass, on bes oqıwshı t.b.

Qosıqtı oqıń. Sanlıqlarǵa qanday qosımtalar jalǵanǵanlıǵın aytıp beriń.

Altınshı alma alma,
Jetinshi alma alma,
Óz aldına alma,
Almanı pispese alma.
Segizinshi alma alma,
Qaltańa salma, alma,
Shańı bar alma, alma,
Juwmay awzıńa salma.

Ziywatdin Zamatdinov

226-shınıǵıw. Qatarlıq sanlıqlardı terip kóshirip jazıń. Qosımtalardıń astın sızıń.

Altınshı, bes, jigirma, birinshi, júz, ekinshi, jeti, tórt, úshinshi, tórtinshi, jetinshi, otız bes, qırq, besinshi.

227-shınıǵıw. Sanaq sanlıqlarǵa **-ınshı, -inshi, -nshı, -nshi** qosımtalarınıń tiyislin qosıp, kóshirip jazıń.

Bir, eki, úsh, jeti, toǵız, on, on eki, on altı, jigirma bir, otız altı.

Sanaq sanlıqlardıń keynine **-ınshı, -inshi, -nshı, -nshi** qosımtaları qosılıw arqalı qatarlıq sanlıq jasaladı. **Mısalı:** toǵız — toǵız**ınshı**, segiz — segiz**inshi**, altı — alt**ınshı**

228-shınıǵıw. Oqıń. Qatarlıq sanlıqlardıń jazılıwına itibar beriń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Elimizde sportqa ayrıqsha itibar berilmekte. **2001-jılı** Tashkent wálayatında, **2003-jılı** Jizzaqta ótkerilgen «Náwqıran áwlad» sport oyınları **2008-jılı 17—20-may** kúnleri Nókiste bolıp ótti. Onda kásip-óner kolledji hám akademiyalıq licey oqıwshıları sporttıń 12 túri boyınsha jarıstı. Bul jarısta **1-orındı** Qaraqalpaqstan Respublikası jeńip aldı.

229-shınıǵıw. Atlıq sózler menen qatar kelgen sanlardı jazıw menen kóshirip jazıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

5-sabaq, 18-bet, 3-klass, 2012-jıl, 20-aprel, 12 ay, 4-qabat, 2-bala, 12 adam, saat 11.

230-shınıǵıw. Berilgen sanlardıń keynine **-ınshı, -inshi, -nshı, -nshi** qosımtaların qosıp sóz benen jazıń.

1, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 15, 22, 24, 30, 50.

Qatarlıq sanlıqlar san menen jazılǵanda **-ınshı, -inshi, -nshı, -nshi** qosımtalarınıń ornına defis (-) qollanıladı: segizinshi dekabr — 8-dekabr, birinshi jay — 1-jay.

231-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sanlıq sózlerge itibar beriń. Tiyisli sorawların qoyıń.

1. Meniń ájaǵam **ekew. Ekewi** de student. **Birewi** muǵallım bolıwdı qáleydi.

2. **Tórtew** túwel bolsa,
Tóbedegini túsirer,
Altaw ala bolsa,
Awzındaǵısın aldırar.

232-shınıǵıw. Sanlıq sózlerdiń qasına sorawların qoyıp, sózlerdi kóshirip jazıń.

Haywanat baǵında hár qıylı quslardı kóriwge boladı. Olardıń ishindegi eń úlkeni túyequs. Onıń boyı úsh metr. Awırlıǵı seksen kilogramǵa jetedi. Túyequs usha almaydı. Biraq, ol saatına qırq kilometr tezlik penen júredi.

Oyınızdan 5-6 sanaq sanlıqtı tawıp jazıń. Sanaq sanlıqtıń keynine **-ınshı, -ınshi, -nshı, -nshi** qosımtaların qosıp, qatarlıq sanlıq jasań. Qosımtalardıń astın sızıń.

Úlgi: bes-besinshi t.b.

233-shınıǵıw. Jumbaqlardı oqıń hám juwapları menen yadlap alıń. Sanlıq sózlerge sorawlar qoyıń.

Tuwısqań eki ana bar,
Ekewinde on bala,
Hábiriniń atı bar,
Óz isine márdana.

(*мәһәммәт*)

234-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına sanlıqlardıń tiyislin qoyıp kóshirip jazıń. Sorawların qoyıń.

1. Jer júzinde ... aslam mámleket bar. 2. Bizler ... ásirde jasap atırmız. 3. Jolbarıs ... jıldı bir balalaydı. 4. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń bayraǵında ... juldız bar.

Kerekli sózler: jigirma birinshi, on eki, eki júzden, bes.

235-shınıǵıw. Ózlerińiz oyınızdan sanaq sanlıqtı qatnastırıp eki gáp, qatarlıq sanlıqtı qatnastırıp eki gáp jazıń.

Úlgi: Periwza 3-klasta oqıydı. Men eki ılaǵımdı jaqsı kútemen.

236-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Sanlıq sózlerge qosılǵan qosımtalardı aytıp berıń.

1. Otızdan besti alsaq, jigirma bes qaladı. 2. Jigirmaǵa jetini qossaq jigirma jeti boladı. 3. Eliw segiz qırq segizden úlken. 4. Altı toǵızdan kishi.

ÓTILGENLER BOYÍNSHA TEST SORAWLARÍ

**1. Zattıń ... bildiretuǵın sózlerge sanlıq deymiz.
Anıqlamanı tolıqtırıń.**

- a) atın
- b) sanın
- d) kelbetin

2. Bir, on, segiz. Qanday sanlıq?

- a) sanaq san
- b) qatarlıq san

d) sanlıq emes

3. Qatarlıq sanlıqqa qanday qosımtalar jalğanadı?

a) -ınshı, -day

b) -ınshı, -inshi

d) -sa, -se

4. Qatarlıq sanlıq san menen jazılğanda sanlıqtan keyin qanday belgi qoyıladı?

a) defis

b) útir

d) soraw

§ 26.

FEYIL

237-shınıǵıw. Oqıń. Hár bir gáptegi háreketti bildiretuǵın sózlerdi tabıń, tiyisli sorawların qoyıń.

1. Báhár keldi. 2. Kún jıldı. 3. Terekler bórtik shıǵara basladı. 4. Miywe aǵashları tegis gúllep tur.

Zattıń is-háreketin bildiretuǵın sózler feyil dep ataladı. Feyiller **ne qıldı?, ne qıladı?, ne qılıp atır?, ne isledi?, ne qılıp júr?** hám taǵı basqa da sorawlarǵa juwap beredi.

ne qıldı?

ne qılıp júr?

Mısalı: Quslar **ushtı.** Mallar **jayılıp júr.**

ne qılıp atır?

ne qıldı?

Balalar **shomılıp atır.** Samolyot **qondi.**

238-shınıǵıw. Tómendegi súwretlerge qarap hárqaysısına gáp qurań. Feyil sózlerge tiyisli sorawlar qoyıń.

Oqıń. Feyil sózlerge sorawlar qoyıń. Jáne bir-eki jumbaqtı yadtań aytıń.

Aqıllıǵa aytsam,
Oyladı da bildi,
Aqılsızǵa aytsam,
Tıńladı da kúldi.

(*baqun!*)

239-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Feyil sózlerdiń astın sızıń.

1. Báhárdiń jaǵımlı samalı esip tur. 2. Jap-salmalardan ılay suwlar aǵıp atır. 3. Diyxanlar jerlerin egiske tayarladı. 4. Quslar uya soǵadı.

240-shınıǵıw. Berilgen feyil sózlerden gáp qurań.

Baslandı, kúldi, ketti, quwandı, tuwıldı.

241-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli feyil sózlerdi qoyıp kóshirip jazıń. Astın sızıń. Sorawların qoyıń.

1. Tigiwshi kiyim ....
2. Muǵallım oqıwshılardı ....
3. Pıshıq ...
4. Ráwshan úkesin...

Kerekli sózler: *miyawlaydı, oqıtadı, tigedi, baǵadı.*

242-shınıǵıw. Oqıń. Feyil sózlerdi tawıp, sorawların aytıp beriń.

Erte báhár,
Qatar-qatar,
Gúller ektim.
Búgingi kún,
Sol gúllerim,
Ashılıp tur.

Sh. Atamuratova

243-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Feyil sózler qaysı zattıń is-háreketin bildirip tur?

Bıyıl báhár erte (ne qıldı?) .... Jerler waqtında (ne

qıldı?) ... Egislik jerler egiske (ne qıldı?) ... Jerge shigit (ne qıldı?) ... .

Kerekli sózler: súrildi, sebildi, keldi, tayarlandı.

244-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıń hám yadlap alıń. Feyil sózlerge itibar beriń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Belin buwadı,
Qozǵalmay turadı,
Tazalıq ushın,
Xızmet qıladı.

(*әsdіs*)

245-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Feyil sózlerdi tawıp, tiyisli sorawların qoyıń.

1. Kanal burqasınlap aǵıp tur. 2. Kanaldıń eki boyına biyik terekler ósken. 3. Awılımız kanalǵa jaqın jaylasqan. 4. Bizler awıl orayındaǵı mektepte oqıymız.

246-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Feyil sózlerdiń astın sızıń.

1-iyun — xalıqaralıq balalardı qorǵaw kúni. Bul kúni demalıs parkleri balalarǵa tolıp ketedi. Sultanbek te atası menen qıdırdı. Ol akva parkte balalar menen shomıldı.

247-shınıǵıw. Berilgen feyil sózlerdi qatnastırıp, hárqaysısına bir gáp qurap, tiyisli sorawların qoyıń.

Pitkerdi, shomıldı, sóylep tur, oqıp atır, kómeklesti, shorlanıp baratır.

ne qılıp baratır?

Úlgi: Jerler shorlanıp baratır.

248-shınıǵıw. Sózlerdiń ishinen sezimdi bildiretuǵın sózlerdi bir bólek, is-háreketti bildiretuǵın sózlerdi bir bólek kóshirip jazıń.

quwanıw

yegiw

ókpelew

oylanıw

tazalaw

juwırıw

249-shınıǵıw. Atlıq sózlerge ılayıq is-háreketti bildiretuǵın sózlerdi tawıp, hárqaysısına ayırım gáp qurap jazıń.

Balalar, jaz, demalıs, bank.

Qosıqtı oqıp shıǵıń hám yadlap alıń. Is-háreketti bildiretuǵın sózlerdi aytıp beriń.

Ana tili sabaǵın,
Qádirleymen, súyemen,
Tili ǵoy ol ananıń,
Oǵan bastı iyemen.

Árepbay Xalmuratov

250-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıp, ishinen bolımlı hám bolımsız feyillerdi kórsetiń. Olardıń ayırmashılıǵın aytıp beriń.

Duzaq awın quradı,
Ózi ańlıp turadı.
Ózindey jánlik tússe de,
Qutqarmaydı, buwadı.

(*ormeshi*)

251-shınıǵıw. Oqıp shıǵıń. Bolımlı hám bolımsız feyillerdi tawıp, sorawların aytıń.

Hár kúni azanda erte tur. Taza hawada bir qansha jeńil shınıǵıwlar isle. Azanǵı shınıǵıwlar seniń deneńdi shınıqtıradı. Shınıqqan bala awırmaydı. Deneńdi jasıńnan shınıqtırıwǵa ádetlen.

252-shınıǵıw. Berilgen bolımlı hám bolımsız feyillerdi qatnastırıp, hárqaysısına ayırım gáp qurap jazıń. Olardıń bir-birinen ózgesheligin aytıp beriń.

Jazdı, sóylemeydi, oqıdı, barmadı, juwındı,
kómeklesti, juwmadı, juwırmadı.

|| Feyil sózler mánisine qaray **bolımlı hám bolımsız** bolıp bólinedi. Mısalı: oqıdı, jazdı, oynadı, ||

|| júrdi, — bolımlı feyiller; oqımadı, jazbadı, ||
|| oynamadı, júrmedi — bolımsız feyiller. ||

253-shınıǵıw. Oqıń. Bolımlı hám bolımsız feyillerdi aytıń. Ne ushın bolımlı feyil yaki bolımsız feyil ekenligin dálilleń.

Bizler dushpan bolıwı tiyis dep shamalaǵan jerdiń ústinen birneshe mártebe ushıp óttik. Biraq dushpandı taba almadıq. Bir máhálde tórende tap joldıń ústinen ot jıltıdadı. Állekim pulemyot penen attı. Oǵan juwap retinde otlar jarqılday basladı. Dushpan kútpegen jerden ózin-ózi bildirip qoydı. Dushpanlar qıyratıldı.

Nájim Dáwqaraev

254-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıp shıǵıń. Bolımlı hám bolımsız feyillerdiń mánilerin túsindirıń.

Tınıq kúni bolmaydı,
Samal esse tuwlaydı.
Jaǵaǵa qarap asıǵar,
Kelip pátı basılar.

(*ııbıoı*)

255-shınıǵıw. Tórendegi gáplerden dáslep bolımlı feylli gáplerdi, sońınan bolımsız feylli gáplerdi kóshirip jazıń.

1. Samal bolmasa shóptiń bası qıymıldamaydı.
2. Aspandı bult bastı.
3. Sońınan jawın jawdı.
4. Kanaldağı suw ele qatpağan.

Bolımlı feyiller is-hárekettiń bolğanın, orınlanğanın bildiredi. Mısalı: ayttı, otırdı, kórdi, isledi.

Bolımsız feyiller is-hárekettiń bolmağanın, orınlanbağanın bildiredi. Mısalı: aytpadı, otırmadı, kórmedi, islemedi.

Bolımlı feyillerge **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** qosımtaların qosıw arqalı bolımsız feyil jasaladı. **Mısalı: bar-barma, sóyle-sóyleme, ayt-aytpa, otır-otırma, isle-isleme.**

256-shınıǵw. Feyillerdi bolımsız feyilge aylandırıp kóshirip jazıń. Bolımsız feyildiń bolımlı feyilden ayırmashılıǵın aytıp beriń.

1. Ol waqtın kewilli ótkerdi.
2. Abat kinoǵa bardı.
3. Bizler toǵayda qoyan kórdik.
4. Islambek xat jazdı.
5. Gúbelek gülge qondı.

257-shınıǵw. Oqıp shıǵıń. Bolımlı hám bolımsız feyillerdi tabıń. Bolımsız feyillerdiń qalay jasalǵanlıǵın aytıp beriń.

Qoradan sál shetleydi,
Japtan arman ótpeydi,

Meni taslap ketpeydi,
Qaytıp keler buzawım.

Xalmurat Saparov

258-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge soraw qoyıń.

1. Baǵda miyweler **pisti**. 2. Pisken miyweler **terildi**.
3. Jamiyla terilgen miywelerdi **juwdı**. 4. Qawınlar tolıq pispegenshe, páleklerdiń arasınan heshkim **júrmedi**.

259-shınıǵıw. Oqıń. Naqıl-maqallardıń mánisin túsindirip beriń. Feyillerge sorawların qoyıń.

1. Juwırǵan almaydı, buyırǵan aladı. 2. At, tonıńnan ayırılsań da, adamgershilikten ayırılma.
3. Jaqsılıq jerde qalmas. 4. Búgingi isti erteńge qaldırma.

260-shınıǵıw. Tómendegi bolımlı feyillerdi bolımsız feyillerge aylandırıp kóshirip jazıń.

Oqıdı-

Sekirdi-

Isledi-

Úyrendi-

261-shınıǵıw. Berilgen gáplerdegi bolımsız feyillerdi bolımlı feyillerge aylandırıp kóshirip jazıń. Ekewin salıstırıń.

Axmet 3-klasta oqımaydı. Ol azanda erte turmaydı. Búgin barlıq sabaǵınan tayarlanbaǵan. Sonlıqtan

sabaqlarınan bes almaydı. Úyde ata-anasına járdem bermeydi. Bos waqıtlarında úkelerine de qaramaydı.

ÓTILGENLER BOYÍNSHA TEST SORAWLARÍ

1. Zattıń is-háreketin bildiretuǵın sózlerge ne delinedi?

- a) atlıq
- b) sanlıq
- d) feyil

2. Feyil sózler qanday sorawlarǵa juwap beredi?

- a) qanday? qaysı?
- b) ne qıldı? ne isledi?
- d) neshe? neshinshi?

3. Úlkemizge jaz keldi. GápTEN feyil sózdi tabıń.

- a) keldi
- b) jaz
- d) úlkemizge

4. Bolımsız feyillerge qanday qosımtalar jalǵanadı?

- a) -lı, -li
- b) -ma, -me
- d) -ınshı, -inshi

5. Bolımlı feyildiń anıqlamasın durıs tabıń.

- a) Is-hárekettiń bolǵanın, orınlanǵanın bildiredi.
- b) Is-hárekettiń bolmaǵanın, bildiredi.
- d) Is-hárekettiń kim tárepinen islengenligin bildiredi.

262-shınıǵw. Oqıń. Hár bir gáptiń jazılıwına itibar beriń.

Ustaz — atańday ullı. Ol bar bilgenin bizlerge úyretkenshe asıǵadı. Men birinshi ustazımdı júdá jaqsı kóremen. Ol júdá kishi peyil insan. Bizler ustazımızdı húrmetleymiz. Onı óz anamızday kóremiz.

263-shınıǵw. Kóshirip jazıń ham hár bir gápte neshe sóz bar ekenligin túsindiriń.

Jaz. Kún ıssı. Átirapta hár qıylı gúller ashılıp tur. Baǵlarda miyweler pisip atır. Bizler erikti jep tawıstıq. Erigimiz júdá mazalı.

264-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Hár bir gáptiń ne ushın bas hár bir penen jazılıp turǵanın túsindiriń.

Awılıımız Qazaqdáryanıń eki boyına jaylasqan. Dáryanıń suwı mol. Jaǵasındaǵı terekler kók-kónbek bolıp tur. Miywe aǵashları tolıq miywelegen.

Awıl adamları júdá miynet súygish. Olar sharshawdı bilmeydi.

|| Gáp tamamlanǵan oydı bildiredi. Hár bir gáp ||
|| bas háripten baslanıp jazıladı. Mısalı: *Jaz* keldi. ||

Miyweler pise basladı. Nókis — Qaraqalpaqstan Respublikasınıń paytaxtı.

Bunda 1-gáp eki sózden, 2-gáp úsh sózden, al 3-gáp tórt sózden qúralǵan.

265-shınıǵw. Súwretke qarap bir neshe gáp qurań. Hár bir gáp neshe sózden dúzilgen?

266-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Gáplerdiń keynine qoyılǵan irkilis belgilerine itibar beriń.

1. Balalar — biziń keleshegimiz. 2. Olar kewilli hám baxıtlı jasaydı. 3. Sen quslarǵa uya soqtıń ba? 4. Islambek oqıwǵa ketti me? 5. Oho! Qalamızdıń gózzallıǵına qarań!

Oqıǵanda hár bir gáptiń keynine kishigirim **irkilis** jasaladı.

Jazǵanda mazmunına qaray gáptiń keynine ya **noqat** (.), ya **soraw** (?), ya **úndew** (!) belgileriniń birewi qoyıladı.

267-shınıǵıw. Kóshirip jazıp, hárbir gáptiń mánisin túsindirip beriń.

1. Bizler awılda turamız. 2. Awılda jasaw ne degen ráhát! 3. Tańǵı hawa adamǵa kúsh-ǵayrat, yosh baǵıshıladı. 4. Úy átiraplarına palız eginleri egilgen.

268-shınıǵıw. Irkilis belgileriniń tiyislisin (., ?, !) qoyıp gáplerdi kóshirip jazıń.

1. O, ádiwli mektebim 2. Siziń bergen násiyatlarıńızdı heshqashan umıtpaymız 3. Bir hárirp úyretken ustazǵa qırq jıl sálem ber 4. Sen úlkeyseń kim bolmaqshısań.

269-shınıǵıw. Oqıń. Hárbir gáp neshe sózden dúzilgen? Hárbir gáp qanday háripten baslanıp jazılǵanlıǵın aytıp beriń.

Jánnet — analar ayaǵı astında. Sonlıqtan siz biziń quwanışımız, baxtıımızsız, anajan! Siz bar jerde ómir bar. Jollarıńız gúllerge bólensin! Ilayım, baxtıımızǵa saw bolıń! Bayramıńız qutlı múbárek bolsın!

270-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Harbir gáp neshe sózden dúzilgenin bilip alıń.

Jazdıń jaǵımlı hawası. Dáryada ılay suw aǵıp tur. Balalar jazǵı demalısın kewilli ótkeredi. Olar lagerlerge baradı.

Bıyl Sahipjamal «Alpamıs» lagerinde dem aladı. Jazǵı demalıs qanday jaqsı!

§ 29.

GÁPLERDİŇ MAZMUNÍNA QARAY TÚRLERI

271-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gápte neshe sóz bar ekenligin qawıs ishine jazıń.

1. Samolyot Tashkentke ushtı (). 2. Parkte sayalı terekler ósip tur (). 3. Adamlar tereklerdiń sayasında dem aladı (). 4. Yapırmay-a, muzqaymaqtıń mazasın ayt! ().

272-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Berilgen gáplerdiń sońına qanday irkilis belgileri qoyılǵanlıǵın aytıp beriń.

1. Aysanem úshinshi klasta oqıydı. 2. Ol sabaqtan sebepsiz qalmaydı. 3. Aysánem oqıw quralların taza uslaydı ma? 4. Ol úyge berilgen tapsırmaların óz betinshe orınladı. 5. Sen neshinshi klasta oqıysań?

273-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Gápler neshe sózden quralǵanın aytıp berıń.

1. Men qaladaǵı dayımnıń úyine qıdırıp bardım.
2. Dayımnın balaları jazǵı demalısqá shıqtı.
3. Bizler jazǵı demalısqá parkine bardıq.

|| Gápler ańlatqan mánilerine qaray **xabar, soraw,** ||
|| **buyırıq, úndew gáp** bolıp tórtke bólinedi. ||

§ 30.

XABAR GÁP

274-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Hárbir gápten soń qanday irkilis belgileri qoyılǵanın aytıp berıń.

2008-jıldıń 17-20-may kúnleri Nókiste «Náwqıran áwlad — 2008» sport oyınları ótkerildi. 17-may kúni Nókistegi 12 mıń orınlıq «Turan» stadionında jarıstıń ashılıw saltanatı bolıp ótti. Sportshılar sporttıń 12 túri boyınsha bellesti.

275-shınıǵıw. Hárbir gápti tawıp, olardıń aqırına noqat qoyıp, kóshirip jazıń. Taza gápti bas háripten baslawdı umıtpań.

Bizler qalada jasaymız qalada kóp qabatlı jaylar kóp kún sayın sulıw imaratlar boy tiklep atır olardı kórip kóziń quwanadı túnde qalamızdıń sulıwlıǵı ózgeshe boladı sulıw etip bezelgen shıraqlar kózińdi qamastıradı kósheler jap-jarıq tap-taza men óz qalam menen maqtanaman.

276-shınıǵıw. Orni almasırlılıp berilgen sózlerdi mánilik jaqtan óz ornına qoyıp, xabar gáp qurań.

1. ata-analar, mektepte, bolıp ótti, jıynalı. 2. muǵallım, ashıp berdi, jıynalıstı. 3. oqıwshılardıń, muǵallım, jóninde, tártibi, sóyledi. 4. bildirdi, óz pikirlerin, ata-analar da.

Xabar mánisin ańlatatuǵın gáp **xabar gáp** dep ataladı. Xabar gáptiń sońında dawıs tolqını **páseńleydi** hám **kishigirim irkilis islenedi**. Xabar gáptiń keynine noqat (.) qoyladı. Mısalı: Qońıraw qaǵıldı. Muǵallım sabaqqa kirdi.

277-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerdi qatnastırıp xabar mánili gápler qurań.

Muzey, Xojeli, bazar, emlewxana.

Ata-analarıńız benen aymaǵıńızdaǵı toǵaylar haqqında sáwbetlesip «Toǵay — xalıq baylıǵı» temasında tekst dúziń.

§ 31.

SORAW GÁP

278-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Ne ushın soraw belgisi qoyılǵanın túsindirip beriń. Sorawlarǵa juwap jazıń.

1. Sen qaysı mektepte oqıysań?
2. Klass basshıńız kim?

3. Qaysı pánge qızıǵasań?
4. Mektep kitapxanasına jazıldıń ba?

Soraw mánisin ańlatatuǵın gáp soraw gáp dep ataladı. Soraw gáptiń keynine soraw belgisi (?) qoyıladı. Mısalı: Qaysı mektepte oqıysań? Neshinshi klasta oqıp atırsań?

279-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Hár bir gáptiń mánisine qaray olardıń túrlerin, irkilis belgilerdiń qoyılıw sebeplerin aytıp beriń.

- Túlki jan, awhalıń qalay?
- Bazarda boldım bir talay.
- Nege bunsha sharshadıń?
- Úyreklerdi sanadım.
- Qansha eken ol?
- Segiz.
- Shıǵar eti mol?
- Semiz.
- Qanshası qaldı?
- Dım da qalmadı.
- Jańaǵı úyrekler qayda?
- Meniń qarnımda.

Sergey Marshak

280-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gáptiń mazmunına itibar beriń.

1. Avtobus ele de tezirek júirse eken! 2. Úyge tezirek jetsek eken! 3. Qáne shofyor bala, tezirek ayda! 4. Kel, qızım, ishkerile!

281-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Muǵallimniń járdeminde shayırdıń tilegin túsiniń alıń.

Baxtıımızǵa saw bolǵaysız,
Hárbiriń bir nar bolǵaysız,
Máńgilikke bar bolǵaysız,
Aman bolıń, aǵalarım.

Gúlnara Nurlepesova

282-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Buyırq gáplerdiń irkilis belgilerine itibar beriń.

— Qáne, ash awzırdı, ash! Heshnárse qılmayman.
Tek tislerińdi kóremen, — dedi tis shıpakeri.

— Bereket tabıń! Qolıńız jeńil eken. Kásibińizden kamal tabıń! — dedi anam.

Mazmunı jaǵınan buyırıw, másláhát beriw, shaqırıw, ótiniw sıyaqlı mánilerdi bildiretuǵın gápler **buyırq gápler** dep ataladı.

Mısalı: Shaxsánem, tawıqlarǵa dán sal!
Hámmeńiz jaqsı oqıwǵa erisińler! Qapa bolma! Ele bári de jaqsı boladı!

Qálegen bir ertekti oqıń. Ishinen soraw, xabar, buyırq hám úndew gáplerdi tabıń. Olardıń mazmunı jaǵınan ayırmashılıǵın túsindirıń.

§ 33.

ÚNDEW GÁP

283-shınıǵıw. Berilgen gáplerdi dıqqat penen oqıń. Olardıń keynine qanday belgi qoyılǵan?

1. Jazdıń payızlı keshinde dalada dem alǵan qanday házlik! 2. Tuwılıp ósken jer qanday qádirlı! 3. Xosh bol, ana mektebim! 4. Saw bolıń, áziz ustazlar!

284-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gápten soń úndew belgisiniń qoyılıw sebebin túsindirip beriń.

1. Men súyemen Ózbekstandı! (I.Y.) 2. Ullı ham muqaddesseń, gárezsiz Watan! 3. Way, janıwarlar ash bolıp qalıptı-aw! (N.D.) 4. Nókisim — gózzal orayım!

285-shuniǵıw. Teksttiń ishinen tek úndew gáplerdi terip kóshirip jazıń.

Bıyıl jaz júdá ıssı keldi. Átteń waqtında suw bolmadı! Eginler ólip qaldı-aw! Biraq miyweler tegis pisti. Diyxan bazarına erik, alma, qárelı, shiye alıp kelindi. Qawın-ǵarbızları biri-birinen shiyrin. Dámin aytıń, tańlayında tatıydı-aw!

Úndew, quwanıw, tańlanıw, súysiniw hám t.b. mánide aytilatuǵın gápti úndew gáp deymiz. Úndew gáptiń keynine úndew belgisi (!) qoyıladı.

Mısalı: Anajanıń! Bayramıńız qutlı bolsın! Pay, mına hawanıń adamǵa jaǵımlısın-ay!

286-shuniǵıw. Qosıqtı oqıń. Úndew gáplerdiń mánisin túsindirip beriń.

Ana — jurтім, Túrkiстанım,
Ózbekstan — mehribanıń,
Túbi tekles tánim-janıń,—
Qaraqalpaqstanımsań!
Zawıqlı, sánli bostanımsań!

Xojabek Seytov

287-shuniǵıw. Qosıqtı kóshirip jazıp, úndew gáptiń astın sızıń.

Quyash shıqsa kúnshıǵıstan,
Qoynı bolar nur gúlistan,
Bir úlke bar — baxtı bálent,
Quyash penen bir tuwısqan,
Bir ájayıp bostan bul!
Qaraqalpaqstan bul!

Tolibay Qabulov

Úndew gáplerdiń aqırında dawıs tolqını kó-
terińki ayıladı. Mısalı: Jasasın baxıtlı balalıq!
Bul ne degen ájayıp, qızıqlı ómir!

288-shınıǵıw. Kóshirip jazıń ham qosıqtı yadlap alıń.

Áziz ana qádirdan,
Húr Watandı súyemiz!
Qanday qızıq balalıq!
Kún nurınday kúlemiz.

Bayniyaz Qayıpnazarov

§ 34.

GÁPTIŃ BAS AǴZALARÍ

289-shınıǵıw. Gáplerdi oqıń. Kim? Ne? sorawlarına juwap beretuǵın sózlerdi tabıń.

1. Qońıraw qaǵıldı. 2. Oqıwshılar klaslarınan sırtqa shıqtı. 3. Jumagúl 2-klastaǵı inisin kórdi. 4. Ol inisi menen mektep asxanasına bardı.

290-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń astın sızıń.

Erpolat (kim?) aǵası menen Tashkentke bardı. Ol erteńine haywanat baǵına bardı. Ol jerde hár túrli **haywanlar** (neler?) bar. **Erpolat** (kim?) maymıldı kórip hayran qaldı. **Maymıllar** (neler?) qızıqlı háreketlerdi isleydi.

291-shınıǵıw. Baǵananiń eki tárepindegi sózlerdi bir-biri menen baylanıstırıp gáp qurap jazıń. Kim? Ne? sorawlarına juwap beretuǵın sózlerdiń astın sızıń.

Oqıwshılar	ashıldı
Jawın	ushadı
Quslar	jawdı
Gúller	oqıydı

Gáptiń bas aǵzalarına **baslawısh** penen **bayanlawısh** kiredi. Baslawısh **kim? ne? kimler? neler?** degen sorawlarǵa juwap beredi. Mısalı: **Ázizbek oqıdı. Kim oqıdı? — Ázizbek. Terekler shayqaladı. Neler shayqaladı? — Terekler.**

292-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge sorawların qoyıń.

Meniń anam muǵallım **bolıp isleydi.** Bıyl muǵal-lim bolǵanına jigirma segiz jıl **toladı.** Anam óz kásibi menen maqtanısh **etedi.** Hár jılı oqıtqan oqıwshıları

kelip **sálem beredi**. Uzaq waqıt **gúrrińlesedi**. Anam oqıwshılarına ırza **boladı**.

293-shınıǵıw. Sorawlarına qaray kóp noqattıń ornına tiyisli baslawıshlardı qoyıp, kóshirip jazıń hám astın bir sızıń.

1. (Kimler?) ... shomıldı.
2. (Ne?) ... uzaydı.
3. (Kim?)... súwret saldı.
4. (Ne?)... sayraydı.

Kerekli sózler: súwretshi, kún, balalar, búlbúl.

Bayanlawısh ne qıldı? ne qıladı? ne isledi? ne isleydi? t.b. sorawlarǵa juwap beredi. **Mısalı:** Balıqlar suwda **jasaydı**. Balıqlar suwda **ne qıladı?** — **jasaydı**.

294-shınıǵıw. Berilgen gáplerdegi sozlerdiń hárqaysısına sorawlar qoyıp, olardıń astın sızıń.

Mallar móniredi. Qoraz shaqırdı. Ğaz ushtı. Muǵallım oqıttı. Oqıwshılar tıńladı. Ráwshan sóyledi.

295-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına bayanlawıshlardı qoyıp, kóshirip jazıń hám astın eki ret sızıń.

1. Ğazlar jáne qaytadan...
2. Ol sabaqqa ...
3. Oqıwshılar tánepiste dalada ...
4. Úyrekler suwda ...
5. Aysánem xat ...
6. Aǵashlar ...

Kerekli sózler: japıraqladı, júzip júr, tayarlandı, jazıp atır, oynap júr, ushıp keldi.

296-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sozlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Baslawıstıń astın sızıń.

1. (Kimler?) ... sabaqtı tıńlap otır. 2. (Kim?) ... taxtaǵa shıqtı. 3. (Kim?) ... oqıwshılardan sabaq soradı. 4. (Neler?) ... óriske jiberildi.

Kerekli sózler: oqıwshılar, Sápuwra, muǵallım, mallar.

121-bettegi qaǵıydanı yadlap alıń.

297-shınıǵw. Oqıń. Ishinen baslawıshlardı tabıń. Tiyisli sorawlar qoyıń.

Men Azat penen cirkke bardım. Cirkke Álisher de barǵan eken. Ol ekinshi qatarda otırdı. Bizler úshinshi qatarda otırdıq. Cirkte atlar aylanıp shaptı. Qoyanlar baraban qaǵıp oynadı. Iytler eki tárep bolıp futbol oynadı. Maymıl velosiped aydadı.

298-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına gáptiń mánisine qaray baslawıshlardıń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń.

1. ... esik aldında oynap júr. 2. ... atızda pisip

atır. 3. ... malların otlaqlı jerge baqtı. 4. ... jaydı tez hám sapalı etip saladı.

Kerekli sózler: padashılar, qurılısshılar, balalar, qawın-ğarbızlar.

299-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gáptiń baslawıshın tawıp, aytıp beriń.

Bizler súwret saldıq. Rayonniń orayına jańa jaylar salındı. Fermada sútli sıyırlar kóp. Meniń apam sawınshı bolıp isleydi. Aldımnan qoyan qashtı. Salıkeshler bıyıl da salıdan mol zúraát almaqshı.

300-shınıǵıw. Qawsırmanıń ishindegi kóp noqattıń ornına tiyisli sorawların qoyıp, kóshirip jazıń.

Dalalar (...?) kók lipaslarǵa bólengen. Mallar (...?) otlaqlı jerde erkin jayılp júr. Oqıwshılar (...?) sabaqtı qunt penen tıńlap otır. Qaladan awılǵa asfaltlangan keń jol (...?) salındı.

301-shınıǵıw. Tómendegi gáplerdi kóshirip jazıń. Baslawıshlardıń astın sızıń.

Aydarbek súwret saldı. Úlken kóller suwǵa toltırıldı. Rámiwza sabaq tayarladı. Samolyot aeroportqa qondı. Miynet adamdı húrmetke bóleydi.

Úlgi: Baǵda miyweler pisip tur.

302-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Baslawıshtıń astın bir sızıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Sonın arasına bir hákke payda boldı. Ol torańǵıldıń shaqasına qondı. Hákke qorqınıshlı ses shıǵarıp shıqılıqladı. Ol shıdamadı. Ol ótkir tumsıǵı menen uyaǵa jılıslap baratırǵan jılanıń kózin eki-úsh ret shoqıdı. Jılan jerge sısq etip qulap tústi.

Xalmurat Saparov

1. Oyıńızdan hákke, jılan sózlerin qatnastırıp 4 gáp qurań.
2. «Jaqsılıq hám jamanlıq» haqqında sáwbetlesıń.

303-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Baslawıshtıń astın sızıń.

Saw bolsın atamız,
Saw bolsın anamız,
Nan ushın ter tókken
Mehriyban danamız.

Saǵıydulla Abbasov

304-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge hám qawsırma ishinde berilgen sorawlarǵa dıqqat awdarıń.

Oqıwshılar mektep baǵına **bardı** (ne qıldı?). Terilgen miywelerdi **sortladı** (ne qıldı?). Sayıpazar kitap-tı taza **saqlaydı** (ne qıladı?). Vrachlar nawqastı **emleydi** (ne qıladı?). Jońıshqaǵa suw **berildi** (ne qıldı?).

305-shınıǵıw. Kóshirip jazıp, bayanlawıshtıń astın eki sızıń. Sorawların aytıp beriń.

Rayxan úyge berilgen tapsırmanı sóylep berdi. Muǵallım juwabına qanaatlandı. Basqa balalar da qolların kóterdi. Muǵallım oqıwshılardıń jaqsı tayarlanıp kelgenin bildi. Kópshilik oqıwshılar bes aldı.

306-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına kerekli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Hár bir gáptegi bayanlawıshtıń astın sızıń.

1. Marat qaqqan ... 2. Qaqqanǵa qoyan ...
3. Bizler mallarǵa ot-shóp ... 4. Bulttıń arasınan kún jarqırıp ... 5. Say boyında sulıw gúller ...

Kerekli sózler: ósip tur, shıqtı, qurdı, tayarladıq, tústi.

122-bettegi qağıydanı yadlap alıń.

307-shınıǵıw. Tómenдеgi berilgen sózlerge mánilik jaqtan úylesip keletuǵın bayanlawıshlardı yadtan tawıp, kóshirip jazıń.

Suw...

Mallar...

Súwretshi...

Sháriypa...

Úlgi: Suw aǵıp tur.

308-shınıǵıw. Berilgen bayanlawısh sózlerge gáp qurań. Bayanlawıshtıń astın eki sızıwdı umıtpań.

Sóyledi, juwırdı, shınıqtı, dem aldı, awqatlandı.

309-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli bayanlawıshlardı qoyıp, kóshirip jazıń. Olarǵa soraw qoyıń.

1. Seytmurat joldası menen birge sabaq ... 2. Men keshe Batır menen kinoǵa ... 3. Suwshılar ǵawashalardı ... 4. Úyrekler kólge qaray ...

Kerekli sózler: suwǵarıp júr, ushıp baratır, tayarladı, bardım.

310-shınıǵıw. Tómenдеgi bayanlawısh sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń.

Dúgisti, baqırdı, ash boldı, ókindi, semirdi.

311-shınıǵıw. Qawsırmanıń ishindegi sorawlardıń ornına tiyisli bayanlawıshlardı qoyıp kóshirip jazıń.

Qoyan (ne qıladı?). Qoraz (ne qıladı?). Balıqlar (ne qıladı?). Sıyr (ne qıladı?). Qoy (ne qıladı?). Jılan (ne qıladı?). Hárre (ne qıladı?).

Kerekli sózler: mańıraydı, ısıldaydı, júzedi, shaqıradı, móńireydi, dızıldaydı, sekiredi.

312-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Baslawıhtıń astın bir, bayanlawıshtıń astın eki sızıń.

Álisherge aǵası aǵash jonatuǵın stanok penen ásbaplar satıp áperdi.

Álisher olar menen jumıs islewdi úyrendi. Ol ózine sırgánaq soqtı. Sırgánaq sulıw bolıp shıqtı. Ol dalaǵa shıǵıp balalarǵa maqtandı.

313-shınıǵıw. Gáplerdi oqıp shıǵıń. Baslawısh hám bayanlawıshlardı tawıp, aytıp berıń.

1. Sultanbek apası menen qıdırıp ketti. 2. Sahib-jamal atız otap júr. 3. Alfiya úy tazalap atır. 4. Ájaǵam «Matiz» mashinasın aydaydı.

Til ósiriw

314-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Bayanlawıshtıń astın eki sızıń. Tómenдеgi qaǵıydanı este saqlań.

Sabaqtan keshikpeń. Klasqa muǵallimnen burın kiriń.
Tánepiste klasta hám dálizde juwırmań. Shawqım salıp
baqırmań. Partalargá sızbań. Ílas ayaǵıńız benen
mektepke kirmeń.

«Ádepnama»

Súwret boyınsha «Kitapxanada» degen temada kishi
tekst dúziń. Tekstińizdegi baslawısh hám
bayanlawıshlardıń astın sızıń.

Kitapxanada

Tayanısh sózler: Kitaplar, qızıqlı, oqıwshılar,
kitapxanashı, oqıymız, jazıldıq, ertek, gúrriń, shayır,
jazıwshı, taza uslaymız.

ÓTILGENLER BOYÍNSHA TEST SORAWLARÍ

- 1. Gáptiń bas aǵzalarına neler kiredi?**
  - a) baslawısh
  - b) bayanlawısh
  - d) baslawısh hám bayanlawısh
- 2. Baslawısh qanday sorawlarǵa juwap beredi?**
  - a) kim? ne?
  - b) ne qıldı? ne isledi?
  - d) kimdi? neni?
- 3. Bayanlawısh qanday sorawlarǵa juwap beredi?**
  - a) kim? ne?
  - b) ne qıldı? ne isledi?
  - d) kimdi? neni?
- 4. Búgin jawın jawadı. Gápten bayanlawısh aǵzanı tabıń.**
  - a) Búgin
  - b) jawın
  - d) jawadı
- 5. Azamat úkesin oynattı. Gápten baslawısh aǵzanı tabıń.**
  - a) Azamat
  - b) úkesin
  - d) oynattı

315-shınıǵıw. Oqıń. Gápтеgi sózlerdiń baylanısına itibar beriń.

1. Men oqıyman. 2. Sen oqıysań. 3. Ol oqıydı. 4. Anam qaladan keldi. 5. Sizler úyge kiriń. 5. Bizler sport penen shuǵıllanamız.

316-shınıǵıw. Qawsırmadaǵı sorawlardıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń.

Ol (qayda?) ketti. Olar (qaydan?) keshqurın keldi. Oqıwshılar (neni?) qunt penen tıńladı. Jawın (qashan?) sheleklep quydı. Gúlsara (neni?) orınladı.

Kerekli sózler: mektepke, Tashkentten, sabaqtı, keshqurın, tapsırmanı.

|| Gápтеgi sózler bir-birine baylanısadı hám ||
|| tamamlanǵan oydı bildiredi. ||

317-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli jalǵawlardı qoyıp kóshirip jazıń.

Bizler jazda toǵay... araladıq. Men kólde úyrekler... kórdim. Ol apası... kómekelesti.

318-shınıǵıw. Oqıń. Defis arqalı qosılıp turǵan jalǵawlardıń xızmetine itibar beriń.

— Zor iyt eken dedi, — ol apalarına qarap. Men kurtka-m-nıń sırtqı qalta-sı-na Aydos-tıń tennis tobın salıp shıq-tım. Jurt-tıń iyis seziw-i-ne qara, meni jiber-mey tur. Aydos penen azan-da báseki-les-ip, iyt-tıń sezgirliǵ-in sına-maq-shı edi-m.

Jumaniyaz Óteniyazov

Jalgawlar gáp ishindegi sózlerdi bir-biri menen baylanıstıradı. Mısalı: Men-iń sińli-m birinshi klassta oqıy-dı. Mektep-ke birge qatnay-mız.

319-shınıǵıw. Jumbaqtı kóshirip jazıń hám yadlap alıń. Sózlerdiń qalay baylanısıp turǵanın túsindirıń.

Geyde jalǵız geyde kóp,
Baylanısıp kelemiz,
Tamamlanǵan oy-ıń-dı,
Aytıw-ǵa járdem bere-miz.

(*dʒʒ*)

Oqıw kitabındaǵı I. Yusupovtıń «Báhár» qosıǵın tásirli etip oqıń. Baslawısh penen bayanlawıshın tawıp, tiyisli sorawların qoyıń.

320-shınıǵıw. Oqıń. Úlgidegidey etip soraw qoyıń. Qaysı sóz benen baylanısıp turǵanın aytıp beriń.

1. Jawın silpilep jawıp tur. 2. Samolyot aspanǵa

ushtı. 3. Kanallar suwǵa tolıp aǵıp tur. 4. Egilgen mákkeler tegis kógerdi.

Úlgi: Ne jawıp tur? — jawın. Jawın ne qılıp tur? — jawıp tur. Jawın qalay jawıp tur? — silpilep jawıp tur.

321-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Gáptegi sózlerdiń baylanısın soraw qoyıw arqalı anıqlań.

Oqıwshılar haywanat baǵına bardı. Ol jerde hár túrli haywanlardı kórdi. Arıslan quyashta balası menen jılınıp atır. Qoyan gójegi menen kapusta jep otır. Ana qasqır balası menen uyqılap atır. Túlkishek qızlarǵa júda unadı.

Úlgi:

- Kimler bardı?
- Oqıwshılar bardı.
- Qayda bardı?
- Haywanat baǵına bardı.

§ 38.

JÍL DAWAMÍNDÁ ÓTILGENLERDI TÁKIRARLAW

322-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerde neshe ses, neshe hárip bar?

Saratan — jaz máwsiminiń birinshi ayı. Bárqulla

dúnya júzinde **paraxatshılıq** bolsın! **Ájaǵam** pochtada isleydi. **Samolyot** óz waqtında qondı.

323-shınıǵw. Qosıqtı kóshirip jazıń. Juwan dawıslı seslerdiń astın bir, jińishke dawıslı seslerdiń astın eki sızıń.

Sulıw meniń portfelim,
Kirletpeymen hesh jerin.
Portfelimniń ishinde
Taza tur kitap, dápterim.

S. Abbasov

324-shınıǵw. Berilgen sózlerdi buwıńǵa ajıratıń. Hárbir buwında qanday seslerdiń bar ekenligin aytıp beriń.

Mákke, qálem, dárya, pomidor, qawın, ǵarbız, shiye.

325-shınıǵw. Qosıqtı oqıń. Bas hárıp penen jazılǵan sózlerdi aytıp beriń.

1. Tórtkúl edi eń birinshi orayım,
Gúl jaynattı qalasınıń shırayın.
Xalıq jırlaǵan anaw Qırq qız jerinde
Tuwdı talay Arıslan hám Gúlayım.

T. Jumamuratov

326-shınıǵw. Berilgen sózlerdi álipbe tártibi boyınsha kóshirip jazıń. Álipbe tártibin esińizge túsiriń.

Gózzal, xat, erik, gaz, klass, chemodan, cement, yashik, shyotka, vagon, juldız, wazıypa, zaman, metall, ruwxıy, nama, dana, úmit, ullı, ónim.

327-shınıǵıw. V, F háripleriniń astın sızıń hám olardıń sózdiń qay jerinde kelgenine itibar beriń.

Vertolyot, tramvay, Afrika, televizor, shtraf, vint, film, kartofel, Berkinbaev, Venera, fortochka.

328-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıń. Ishinen kelbetlik hám atlıq sózlerdi tabıń. Sorawların aytıp beriń.

Quyırǵınan bası úlken,
Qıymıldaǵan murtı bar.
Qalash shıqpas ózinen,
Kókshil reń turqı bar.

(*uıñıw!*)

329-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Sanlıq sózlerdi tawıp, astın sızıń. Olardıń sorawların aytıp beriń.

1. Aǵam azanda saat segizde jumısqa ketedi. 2. Biziń klasta jigirma segiz bala oqıydı. 3. Ájibek jarısta birinshi orındı iyeledi. 4. Onıń altın medalı ekew.

330-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Kóp noqattıń ornına tiyisli baslawıshlardı qoyıp, astın sızıń.

... — jaz ayınıń aqırǵı ayı. ... kitapxanaǵa keldi. ... jazda awılda demalısta boldım. Kinoteatrlarda hár kúni jaqsı ... boladı.

Kerekli sózler: oqıwshılar, men, kino, avgust.

«Meniń jazǵı demalısim» degen temada kishi gúrriń jazıń.

331-shınıǵıw. Qosıq qatarların tásirli etip oqıp, yadlap alıń.

Baxıtlı jaspan

Watanım — anamnan tárbiya alǵan,
Oqıwǵa, bilimge kúsh-jiger salǵan,
Alǵa qádem basıp qustay talpınǵan,
Baxıt qushaǵında oynaǵan jaspan.

Watan! Xızmetińe tayar turaman.
Baxıt shıńlarına qádem uraman,
Keleshegim kúndey kúlip qaraǵan,
Báhardıń gúlindey jaynaǵan jaspan.

Gúlistan Shamuratova

1. Muǵallimniń járdemi menen qosıqtıń mazmunına túsiniپ alıń.
2. «Watanım — anam» teması boyınsha sáwbetlesiń.

332-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen berilgen sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ajıratıń.

Júweri — eń jaqsı mádeniy ósimlik bolıp esaplanadı. **Júwerini** báhárde hám **jazda** egedi. Erte **báhárde júwerini mákkeden** keyin dán ushın egedi.

Júweriniń erte piser **sortlarına** boy júweri, jasamıq, nayman júweri kiredi.

Júweriden qanday taǵamlar tayarlawǵa bolatuǵının ata-anańızdań sorap biliń.

333-shınıǵw. Tómenдеgi berilgen sózlerdi baylanıstırıp gáp qurań.

1. Qara bult, qapladı, aspandı.
2. Tábiyat, janlı, gúllerge, búrkendi.
3. Aqqan, suwdıń, sıdırlap, sestı, esitildi.
4. Sayrap tur, quslar, ján-jaqta.

Úyińizde óz betińizshe «Jaz kórinisi» degen temada súwret salıń hám sol súwret boyınsha kishi tekst dúziń.

334-shınıǵw. Krossvordtı sheshiń. Juwabın dápterińizge jazıń.

			1.	K					
			2.	E					
3.				L					
			4.	B					
5.				E					
			6.	T					
7.				L					
8.				I					
9.				K					

1. -lar, -ler jalǵawı.
2. Is-háreketti bildiriwshi sóz shaqabı.
3. Sóz túrlewshi qosımta (Ataw, iyelik ...).
4. Kimdi? neni? sorawına juwap beriwshi seplik jalǵawı.
5. **Xızmetker, ilimpaz** sózleri qanday sózler?
6. **Aydos** baqshaǵa bardı. Astı sızılǵan sóz qaysı sóz shaqabı?
7. Kim? ne? sorawlarına juwap beretuǵın gáp aǵzası.
8. Sózdiń eń kishi mánili bólegi.
9. Bir qatarǵa sıymay qalǵan sózdi ekinshi qatarǵa ótkerip jazıw ne dep ataladı?

335-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń hám yadlap alıń.

Úyimizdiń qasına,
Nálshe tiktik, gúl ektik,
Hárbir túbin jumsartıp,
Tábiyalap suw septik.
Tutıp ketti nálsheimiz,
Gúller tolıq kógerdi,
Quwanıstıq bárshemiz,
Kelip kóriń gúllerdi.

Shiyrin Atamuratova

Mektep baǵına yaki úy aldı qıytaq jerine
neler ekkenligińiz haqqında kishi tekst jazıń.

336-shınıǵıw. Súwretke qarap qızıqlı tekst dúziń.
Qaharmanlarıńızǵa at qoyıń. Baslawısh hám bayanlawıshlardıń
astın sızıń.

Tayanış sózler: Bazardan, kempir apa, sharshadı, járdemlesti, tógilip ketti, raxmet ayttı, quwanıstı, mektepten qaytıp kiyatır.

337-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi tubir hám qosımtaǵa ajratıp jazıń.

Ónerment, tigiwshi, tuwrama, miyrimli, emlew-xana, juwırǵısh, azanǵı, túsimpaz, járdemshi, joldas.

Joqarıda berilgen sózlerdiń qálegen úshewine gáp qurań.

338-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Atlıq sózlerdiń astın sızıń.

Úsh jasar úkem Aydana júdá shoq. Bir kúni ol diywalǵa ruchka menen sızıp taslaǵan. Apam oǵan baqırdı. Tártipsizlik — jaman ádet.

339-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli kelbetliklerdi qoyıp kóshirip jazıń.

Erte zamanda bir elde ... patsha hám ... tawıs bolıptı. Bul eldiń adamları júdá ... hám .... eken. Tawıs qanatların jayǵanda, onnan ... teńgeler shashıladı eken.

Kerekli sózler: Aqıllı, altın, miynetkesh, awızbirshilikli, altın.

TIL ÓSIRIW

340-shınıǵw. Berilgen sózlerdi sulıw etip kóshirip jazıń.

Progress, proekt, punkt, geolog, gripp, gospital, romb, telefon, trest, cirk, cirkul, sanatoriya, shrift, ocherk, vrach, internet.

Juwan dawıslı sestıń astın bir, jıńishke dawıslı sestıń astın eki sıızń.

341-shınıǵw. Tekstti dıqqat penen oqıń.

Quyash

Quyash hám juldız. Quyashtıń átirapında segiz planeta aylanıp júredi. Bul barlıq juldız hám planetalar Quyash sistemasın payda etip, onıń orayında Quyash turadı. Biziń Jer — Quyash sistemasıńıń úshinshi planetası bolıp esaplanadı.

Planetalardıń atların izbe-iz ayta alıwımız kerek:

Birinshi — Merkuriy

Ekinshi — Venera

Úshinshi — Jer

Tórtinshi — Mars

Besinshi — Yupiter

Altınshi — Saturn

Jetinshi — Uran

Segizinshi — Neptun

1. Planetalardıń atın yadlap alıń.
2. Zattıń qatar tártibin bildirip turǵan sózlerdi túsindirıń.
3. Quyash, juldız, planeta sózlerine tiyisli sorawların qoyıń.

342-shınıǵıw. «Oylap tap» oyını. Tómenдеgi kelbetlik sózlerge qawıstıń ishindegi atlıq sózlerdiń tiyislisin qoyıp kóshirip jazıń.

Naduris	Duris
Záwlim (oqıwshılar) Qarıwlı (kiyimler) Sayalı (jigitler) Bilimli (terekler) Qalıń (jaylar)	

Atlıq sózlerge -lar, -ler jalǵawlarınıń qalay jalǵanıp turǵanın túsindirıń.

343-shınıǵıw. Tekstti oqıń hám túsiniń alıń.

Jil máwsimleri

Bir jilda tórt máwsim bar. Olar báhár, jaz, gúz, qıs.

Hárbir máwsimde 3 aydan, bir jilda 12 ay bar.

Jil máwsimleriniń hárbiri ózine tán ózgeshelikleri menen parıq qıladı. Onı ózlerińiz jaqsı bilesiz.

1. Yadıńızdan 12 aydın atın kóshirip jazın.
2. Únli dawıssızdın astın bir, únsiz dawıssızdın astın eki sizin.

344-shınıǵu. Qosıqtın hár tobın bir oqıwshıdan tásirli etip oqın. Mazmunın aytıp beriń.

Tórt máwsim

Tórt máwsimniń aldı báhár,
Jan ház eter báhár kelse,
Jasıl dónip giya óner,
Jerge jelli báhár kelse.

Ekinshi máwsim jaz keler,
Bunda tınıshlıq az bolar,
Bir jıldın ǵamı saz bolar,
Diyxanda is úder kelse.

Úshinshi máwsim gúz deydi,
Jazdan úmitin úz deydi,

Isińdi sazla, dúz deydi,
Alda qıs bar eger kelse.

Tórtinshi máwsim qıstı,
Qıs degen bir awır isti,
Qardan tolıp jerdiń ústi,
Úydi úrgin kómer kelse.

S. Májitov

1. Hárbir máwsimniń ózine tán ózgesheligin bilip alıń.
2. Sanlıq sózlerge tiyisli sorawların qoyıp aytıp beriń.
3. Ház, giya, ǵamı, úder, sazla, úmit, máwsim, úrgin sózlerin buwıńǵa bólip kóshirip jazıń, olardıń neshe buwınnan quralǵanın aytıp beriń.
4. Ózińniń qaysı máwsimde tuwılǵanıńdı aytıp ber.

345-shınıǵıw. qosıqtı tásirli etip oqıń hám kóshirip jazıń.

Ilim sheksiz ne degen,
Oqısam barıp bilemen,
Sentyabrde kelemen
Xosh bol, ana-mektebim.

X. Saparov

1. Qosıqtıń hárbir qatarı qanday háripten baslanǵanına itibar beriń.
2. Óz mektebińiz haqqında kishi tekst jazıń.

JÍL DAWAMÍNDÁ ÓTILGENLER BOYÍNSHA TEST SORAWLARÍ

1. Qaraqalpaq tilinde neshe hárip bar?
a) 32 b) 33 d) 34
2. Sózdiń tiykarǵı máni bildiretuǵın bólegine ne deymiz?
a) qosımta
b) buwın
d) túbir
3. Sóz jasawshı qosımtalar qanday sózlerdi jasaydı?
a) dórendi túbir b) tiykarǵı túbir d) qospa sóz
4. As..., kitap..., is..., óner... sózlerine qanday qosımtalar jalǵanadı?
a) -xana, -xor, -stan, -paz
b) -ker, -paz, -shı, -shi
d) -paz, -xana, -ker, -ment
5. Zattıń ... bildiretuǵın sózler kelbetlik dep ataladı. Anıqlamanı tolıqtırıń.
a) túr-túsin b) atın d) sanın
6. Kelbetlik qanday sorawlargá juwap beredi?
a) kim? ne? b) qanday? qaysı? d) qashan? qalay?

- 7. Bir, on, segiz. Qanday sanlıq?**
a) sanaq san b) qatarlıq san d) sanlıq emes
- 8. Qatarlıq sanlıqqa qanday qosımtalar jalǵanadı?**
a) -ınshı, -day b) -ınshı, -inshi d) -sa, -se
- 9. Zattıń is-háreketin bildiretuǵın sózlerge ne delinedi?**
a) atlıq b) sanlıq d) feyil
- 10. Bolımlı feyildiń anıqlamasın durıs tabıń.**
a) Is-hárekettiń bolǵanın, orınlanǵanın bildiredi.
b) Is-hárekettiń bolmaǵanın, orınlanbaǵanın bildiredi.
d) Is-hárekettiń kim tárepinen islengenligin bildiredi.
- 11. Bar, sóyle, oqı sózleriniń bolımsız túri kórsetilgen qatardı durıs tabıń.**
a) bardı, sóyledi, oqıdı
b) barma, sóyleme, oqıma
d) barsın, sóyleń, oqıń
- 12. Gápler mánisine qaray neshege bólinedi?**
a) 2 b) 5 d) 4
- 13. Usı háptede biziń úyde toy boladı. Mánisi boyınsha qanday gáp?**
a) xabar gáp
b) soraw gáp
d) úndew gáp
- 14. Tuwılǵan kúnińiz benen, dostım! Mánisi boyınsha qanday gáp?**
a) xabar gáp b) soraw gáp d) úndew gáp

15. Sen Araldı kórgenbiseń... Kóp noqattıń ornına qanday irkilis belgisi qoyladı?

- a) noqat
- b) úndew
- d) soraw

16. Gáptiń bas aǵzalarına neler kiredi?

- a) baslawısh
- b) bayanlawısh
- d) baslawısh hám bayanlawısh

17. Baslawısh qanday sorawlarǵa juwap beredi?

- a) kim? ne? b) ne qıldı? ne isledi? d) kimdi? neni?

18. Búgin jawın jawadı. Gápten bayanlawısh aǵzanı tabıń.

- a) Búgin b) jawın d) jawadı

19. Gáptegi baslawıshtıń ne islegenin bildiretuǵın aǵzanı ... deymiz. Anıqlamanı tolıqtırıń.

- a) baslawısh b) soraw gáp d) bayanlawısh

20. Juwaplardan buyırıq gápti durıs tabıń.

- a) Tapsırmanı tez orınlań!
- b) Biziń úyde toy boladı.
- d) Pay, mına hawanıń jaǵımlısın-ay!

21. Inabat apa bizlerge sabaq beredi. Gápten atlıqtı tabıń.

- a) sabaq beredi
- b) Inabat apa
- d) bizlerge

MAZMUNÍ

§1. Sóz hám gáp	5
§2. Ses hám hárip	11
§3. Dawıslı sesler	13
§4. Juwan hám jıńıshke dawıslı sesler	14
§5. Íy-iy, ıw-iw, uw-úw qosarlılarınıń jazılıwı	17
§6. Dawıssız sesler	21
§7. Únli hám únsiz dawıssız sesler	23
§8. V, f háripleriniń jazılıwı	26
§9. H, x háripleriniń jazılıwı	27
§10. N hám sh háripleriniń jazılıwı	28
§11. C, ch háripleriniń jazılıwı	29
§12. Álipbe	30
§13. Bas hárip	31
§14. Buwın	33
§15. Ótkerme	35
Til ósiriw hám tákirarlaw	37

Sóz qurılısı

§16. Túbir hám qosımta	38
§17. Sóz jasawshı qosımtalar	40
§18. Sóz túrlewshi qosımtalar	42

Til ósiriw	45
Tákírarlaw	46
§19. Dórendi túbir	47
§20. Túbirles sózler	49
Til ósiriw	53
Ótilgenler boyınsha test sorawları	57

Sóz shaqapları

§21. Atlıq	59
§22. Atlıqtıń birlik hám kóplik túri	63
§23. Menshikli hám ğalabalıq atlıq	74
Ótilgenler boyınsha test sorawları	79
§24. Kelbetlik	81
Til ósiriw	90
Ótilgenler boyınsha test sorawları	91
§25. Sanlıq	93
Ótilgenler boyınsha test sorawları	99
§26. Feyil	100
§27. Bolımlı hám bolımsız feyil	105
Ótilgenler boyınsha test sorawları	109
§28. Gáp	110
§29. Gáplerdiń mazmunına qaray túrleri	113
§30. Xabar gáp	114
§31. Soraw gáp	115
§32. Buyırıq gáp	117
§33. Úndew gáp	118
§34. Gáptiń bas aǵzaları	120

§35. Baslawısh	123
§36. Bayanlawısh	126
Til ósiriw	128
Ótilgenler boyınsha test sorawları	130
§37. Gápтеgi sózlerdiń baylanısı	131
§38. Jıl dawamında ótilgenlerdi tákirarlaw	133
Til ósiriw	141
Jıl dawamında ótilgenler boyınsha test sorawları	145

ERNAZAR DÁWENOV,

JÍGAGÚL USPANOVA,

XURLIXAN ABDIJABBAROVA

ANA TILI

3-klass ushın sabaqlıq

qaraqalpaq tilinde

«Qaraqalpaqstan» baspası

Nókis — 2016

Redaktorları *G.Pirnazarova, B. Zivarova*

Xudojnigi *A.Jarimbetov*

Original-maketten basıwǵa ruxsat yetildi 13.06.2016-j.
Formatı 70x90 ¹/₁₆ . Ofset qaǵazı. Keǵl 14. Tip
«School» garniturası. Ofset usılında basıldı. Kólemi
9,5 baspa tabaq, 10,53 shártli baspa tabaq, 6,7
yesap baspa tabaq. Buyırtpa № ... Nusqası 12409
dana.

Original-maket «Qaraqalpaqstan» baspasında tayarlandı.
Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen baspa
xızmeti menen shuǵıllanıw ushın 2008-jıl 30-sentyabrde
AI №114 licenziyası berilgen.

«Qaraqalpaqstan» baspası, 742000. Nókis qalası.
Qaraqalpaqstan kóshesi, 9.

Ózbekstan Baspasóz hám xabar agentliginiń
«O‘qituvchi» BPDÚ de basıldı.
Tashkent qalası, Yunusabad massivi,
Yangishahar kóshesi, 1.

**Ijarağa berilgen sabaqlıqtıń jaǵdayın
kórsetiwshi keste**

№	Oqıwshınıń ismi, familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alıńandaǵı jaǵdayı	Klass basshısınıń qol tańbası	Sabaqlıqtıń qaytıp tapsırılǵan- daǵı jaǵdayı	Klass basshısınıń qol tańbası
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Sabaqlıq ijaraǵa berilgende hám oqıw jılınıń juwmaǵında qaytarıp alıńanda joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen tómendegishe bahalawǵa muwapıq toltırıladı.

Jańa	Sabaqlıqtıń paydalanıwǵa birinshi berilgendegi jaǵdayı
Jaqsı	Muqabası pútin, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajralmaǵan. Barlıq betleri bar, jırtılmaǵan, kóshpegen, betlerinde jazıw hám sızıwlar joq.
Qanaatlanarlıq	Muqaba jazılǵan, bir qansha sızılıp, shetleri jelingen, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajralıw jaǵdayı bar, paydalanıwshı tárepinen qanaatlanarlıq ońlanǵan. Kóshken betleri qayta ońlanǵan, ayırım betleri sızılǵan.
Qanaatlandırmaıdı	Muqaba sızılǵan, ol jırtılǵan, tiykarǵı bólimnen ajralǵan yamasa pútkilley joq, qanaatlandırarsızlıq ońlanǵan. Betleri jırtılǵan, betleri jetispeydi, sızıp, boyap taslanǵan, sabaqlıqtı tiklewge bolmaıdı.